

การวิเคราะห์ลิลิตเพชรมงกุฎในค่านลักษณะการแต่ง

ในบทนี้ผู้วิจัยจะวิเคราะห์ลักษณะการแต่งของลิลิตเพชรมงกุฎใน 3 ค่าน ดังนี้

1. วิธีแต่ง
2. ท่วงทำนองการแต่ง
3. ศิลปะการแต่ง

1. วิธีแต่ง

ลิลิตเพชรมงกุฎจัดเป็นลิลิตสุภาพ เริ่มเรื่องด้วยรายสภาพอันเป็นบทนำเรื่อง ประกอบด้วยเนื้อห่า 3 ประการ คือ ตอนต้นเป็นบทไหว้ครู มีข้อความว่า

ศรีสวัสดิ์ปรีดีคารมย์ ประนมนิ้วประณต ทศนัชประชุม

ต่างโกสมภสนหเรศ โอนวรกศอภิวาท สยมภวานาถโมลิต

องคจักรกฤษณกัมเลศ ภาณเมศศศิขร ปินอมรจักรพาพ

เทเวศพนัสสถานอารักษ์ อีกอัครราชาธิปัตย์ ถวัลยราชกษัตริย์พิเศษ

จรรโลงเศศกรงทวารรา ศรีอยุธยาศโยค ขอนฤโคศกทุกขภัย

นฤจัญไรวาปราศ จากวราตมวิมล ...¹

¹ เจ้าพระยาพระคลัง (หน), เรื่องเดิม, หน้า 77.

มีความวามุ่งแต่ให้พระอิศวร พระนารายณ์ พระพรหม พระอาทิตย์ พระจันทร์ พระอินทร์ เทวดาอารักษ์ และพระราชาผู้ครองกรุงศรีอยุธยาพร้อมทั้งถวายพระพรให้พระองค์ทรงปราศจากทุกข์โศกภัย ไร้สิ่งอัปมงคลมาแผ้วพาน

ตอจากนั้นเป็นการกล่าวนำเรื่องที่จะแต่ง โดยบอกที่มาของเรื่องไว้ ดังนี้

... ขอยุขจะนิพนธ์ลิลิต โดยตำนานนิศย์บุร่า ในบึงกระดำ
เวตาล และนิทานเป็นประถิม ... 1

มีความว่า ท่านจะแต่งคำประพันธ์ประเภทลิลิต โดยเอาเนื้อเรื่องมาจากนิทาน
เรื่องแรกของนิทานเวตาลอันเป็นนิทานเก่าแก่โบราณ

แล้วต่อด้วยรายเกริ่นเรื่องก่อนจะจับเข้าเรื่องเพชรมงกุฎ เนื่องจากเรื่อง
เพชรมงกุฎเป็นนิทานเรื่องย่อยที่ซ่อนอยู่ในนิทานอีกเรื่องหนึ่ง อันเป็นนิทานเรื่องใหญ่ของ
นิทานชุดเวตาลปัจจุบันคดี เจ้าพระยาพระคลัง (หน) จึงต้องเล่าก่อนคณนิทานเรื่องใหญ่
ให้ผู้อ่านได้ทราบไว้พอเป็นสังเขป ดังนี้

... องค์ศรีวิกรมเสลราช ปางภูวนาทเสด็จไศล สุทิวาลัย-
ลวงโสม ละจุลาโลกสงสาร โดยไชยงการกำหนด ผู้มียศก็ทรง
ล้าอ้างองค์โอภาส ด้วยเบญจราชกกุธภัณฑ์ เสด็จยังวันหิมเวศ สุประเทศ
พันทุก สถงศบาลพฤษไพศาลต์ ซึ่งเวตาลพำนักนี้ โจนจับยังมีวิหเยศ
โดยฤทธิเดชศักดิ์ หวังเป็นพาหนะภุชเร เสด็จจรสูทิวาสถาน จึงเวตาล
กล่าวปริศนา พรรณาโดยนิมม ทายศรีวิกรมเสลราช จงภูวนาทพิงปัญหา

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

แม้วิสันนามมิได้ ให้เกียรติให้ทำลาย ถ้าสาวยแสดงเสร็จ
จะนำเสด็จตลอดศรีโลก อสรเกล้าโศลกคาถา เป็นปจฉาว่าที่
แห่งพุทธศรีศรีน่านเฝ้า เรื่องเพชรมงกุฎเจ้า เลิศล้ำตำนาน 1

ตอนต้นของนิทานเรื่องใหญ่นี้มีใจความโดยย่อว่า พระเจ้าศรีวิกรมเสลดราช
ประสงค์จะเสด็จไปยังศรีโลก จึงเสด็จไปจับยักษ์เวตาลเพื่อใช้เป็นพาหนะ เวตาลรับว่า
จะพาไป แต่มีข้อแม้ว่า พระองค์จะต้องตอบปริศนาได้เสียก่อน แล้วเริ่มเล่านิทานเรื่อง
เพชรมงกุฎ อันเป็นนิทานที่ลงท้ายด้วยปริศนา

คือนั้นก็ดำเนินเรื่องเพชรมงกุฎไปตั้งแต่ต้นจนจบ โดยใช้คำประพันธ์ประเภท
ร่ายสุภาพสลับกับโคลงสี่สุภาพ มีโคลงสองสุภาพแทรกอยู่เป็นตอน ๆ โดยที่คำสุดท้าย
ของคำประพันธ์แต่ละบทลงสัมผัสไปยังคำใดคำหนึ่งในวรรคแรกของคำประพันธ์บทต่อไป
อย่างที่มีศัพท์เรียกกันว่า "เข้าลิลิต"

เมื่อจบนิทานเรื่องเพชรมงกุฎแล้ว ต่อด้วยเนื้อเรื่องตอนท้ายของนิทานเรื่องใหญ่
จนจบ แล้วเป็นบทส่งท้ายซึ่งเป็นส่วนที่บอกชื่อผู้แต่งและจุดประสงค์ที่แต่ง เป็นคำประพันธ์
ชนิดกาพย์ห่อโคลง ดังนี้

นิพนธ์สรรพลิลิต
ไว้กระวีประชาชาย

โดยในมิตรจิตหลุดวาย
หลายเลขที่ชีษามุกลอน

หลวงสรวิชิตเชื้อ	สี่ประรช
แต่งพระเพชรมงกุฏ	แกนไท
ถวายแกวราชบุตร	อิศเรศ
โดยนิยมนิ่งไค	เรื่องรูไบราณ

มีความว่าแต่งคือหลวงสรวิชิต แต่งลิลิตเพชรมงกุฏขึ้นเพื่อถวายพระราชโอรส
ผู้ทรงสนพระทัยไกรรู เรื่องนิทานอันมีมาแต่เกากอน (และเพื่อแสดงฝีมือในฐานะเป็นกวี
ผู้เชี่ยวชาญในการประพันธ์ ตามใจความในกาพย์ยานี)

เป็นที่น่าสังเกตว่าลิลิตเพชรมงกุฏมีข้อพิเศษในค่านลักษณะคำประพันธ์ที่แตกต่างไป
จากลิลิตเรื่องอื่น ๆ อยู่ตรงประการ ประการหนึ่งคือ เป็นลิลิตที่ไม่มีคำประพันธ์ประเภท
โคลงสามเสย ในขณะที่ลิลิตพระลอมีโคลงสาม และลิลิตเรื่องอื่น ๆ ที่แต่งขึ้นภายหลังต่าง
ยึดถือตามแบบลิลิตพระลอ ที่จะต้องมีโคลงสามแทรกอยู่บ้าง ข้อพิเศษอีกประการหนึ่ง
ของลิลิตเพชรมงกุฏคือ เป็นลิลิตที่ลงท้ายด้วยกาพย์ห่อโคลง ลักษณะเช่นนี้ไม่ปรากฏใน
วรรณคดีประเภทลิลิตเรื่องอื่นใดเลยเช่นกัน

ข้อพิเศษในค่านลักษณะคำประพันธ์ของลิลิตเพชรมงกุฏตั้งใดกล่าวมาแล้วนี้สะท้อน
ให้เห็นลักษณะนิสัยของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ข้อหนึ่งว่า ท่านเป็นกวีที่มีความเป็นตัว
ของตัวเอง มีความกล้าที่จะเสนอสิ่งต่างไปจาก "ครู" หรือแบบอย่างที่มีอยู่เดิมใน
กรณีที่ท่านเห็นว่าไม่เป็นเรื่องเสียหาย ซึ่งคุณลักษณะเช่นนี้คงจะเป็นสาเหตุหนึ่งที่ส่งเสริม
ให้ท่านได้เป็นกวีคนสำคัญ เป็นที่ยกย่องกันตลอดมาจนกระทั่งปัจจุบัน

2. ท่วงทำนองการแต่ง

เนื้อหาของลิลิตเพชรมงกุฏเป็นนิทานซึ่งมีที่มาจากวรรณคดีชั้นสกฤต เป็นนิทานที่มีเนื้อเรื่องซับซ้อน เป็นต้นว่า มีการผูกปริศนาและการแก้ปริศนา มีการทำกลอุบายและการซ่อนกล ลิลิตเพชรมงกุฏจึงเป็นลิลิตที่มีเนื้อหามากเรื่องหนึ่ง แต่เมื่อนำไปเปรียบเทียบกับลิลิตพระลอ ซึ่งเป็นลิลิตประเภทเดียวกันและมีเนื้อเรื่องค่อนข้างยาวเช่นกันก็ปรากฏว่าลิลิตเพชรมงกุฏมีปริมาณคำประพันธ์น้อยกว่าลิลิตพระลอ ทั้งนี้เนื่องจากท่วงทำนองการแต่งของลิลิตทั้งสองเรื่องนี้แตกต่างกันมาก ลิลิตพระลอมีท่วงทำนองการดำเนินเรื่องที่เข้มข้น มีความประณีตบรรจงในการเลือกเฟ้นคำมาประกอบเป็นบทประพันธ์ เพื่อให้ทุกคำ ทุกบท ทุกตอน เน้นในแง่ของความไพเราะ มีลีลางดงามและเน้นหนักในด้าน การเร้าอารมณ์ผู้อ่านให้เกิดความรู้สึกคล้อยตามอารมณ์ของตัวละครในเรื่อง มีลักษณะคล้ายบทละครใน ส่วนลิลิตเพชรมงกุฏมีวิธีการดำเนินเรื่องที่รวดเร็วกว่าแต่ไม่ถึงกับทำให้ผู้อ่านสับสนหรือติดตามเรื่องไม่ได้ มีการใช้ความเปรียบที่กระทัดรัดไม่เยิ่นเย้อ แต่ก็ให้ความรู้สึกได้ดี และมีวิธีกล่าวสั้น ๆ แต่ได้ใจความมากและคงรสความไพเราะของคำประพันธ์ไว้ได้ มีลีลาคล้ายบทละครนอก

ตัวอย่างของการกล่าวสั้น ๆ แต่ได้ใจความมากของลิลิตเพชรมงกุฏมีอยู่ทั่วไปในเรื่อง เป็นต้นว่า ในบทพรรณนาธรรมชาติตอนหนึ่ง ใช้วิธีพรรณนาที่สั้น ไซ่จำนวนคำประพันธ์น้อย แต่ไต่จรจรสเทากับบทพรรณนาที่ยืดยาวในวรรณคดีเรื่องอื่น / บทพรรณนาธรรมชาติตอนนั้นเป็นบทชมพันธุ์ไม้ดอก มีโคลงบทหนึ่ง ความว่า

กรรณิการักระเกดแก้ว	กาหลง
พชชาติล้ำควนคง	คกกอม
จำปาปีปประยงค์	หอมกลิ่น มานา
ยี่สุนบนนากน่อม	กิ่งสร้อยกุสุมาลัย ¹

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 83 - 4.

เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ใช้โคลงเพียงบทเดียวพรรณนาถึงดอกไม้สิบกว่าชนิด เมื่อผู้อ่านอ่านโคลงบทนี้จบก็จะรู้สึกเหมือนกับว่าไค้มานป่าอันมีไม้ดอกนานาพันธุ์ผลิดอกก่ดสะพรั่งมาแคว่ทั้งป่า อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยมีใค้หมายความว่าเจ้าพระยาพระคลัง (หน) แดงบทชมธรรมชาติโดยเอาเนื้อความเป็นใหญ่ ไม่น่าถึงถึงความไพเราะ สักแคว่จ้บเอาชื่อดอกไม้หลาย ๆ ชนิดมาเรียงกันให้เต็มโคลงโดยให้ถูกเอกโทเท่านั้น หากว่าผู้อ่านอ่านโคลงบทที่ยกมาข้างต้นนี้โดยไม่นับจำนวนพันธุ์ไม้ จะไม่รู้สิคว่าโคลงบทนี้รวบรวมชื่อดอกไม้ไว้ไค้มากถึงเพียงนั้น ทั้งนี้เนื่องจากผู้แต่งเลือกคำที่จะประกอบเป็นโคลงอย่างประณีต ทำให้ท่วงท้านองของโคลงไม่ว่างรัก ถึงโคลงบทนี้จะกล่าวถึงดอกไม้หลายชนิดก็ไม่ว่านรู้สิคว่ามากเกินไป เพราะเสียงของคำทุกคำในโคลงมีความไพเราะกลมกลืนกันเป็นอย่างดี และเข้ากับบรรยากาศของการชมดอกไม้ เมื่อพิจารณาแยกคำในโคลงบทนี้ดูจะเห็นไค้ว่า คำเกือบทุกคำในโคลงบทนี้เป็นคำเป็น ซึ่งมีเสียงทอดยาว และมีคำตายเสียงสั้นแทรกสลับอยู่บ้างก็เพื่อไม่ให้เสียงของโคลงยืดยากเกินไป นอกจากนั้นแล้ว เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ยังเล่นสัมผัสพยัญชนะในทุก ๆ บาท เป็นต้นว่า เล่นคำเสียง "ก" ล้วนในบาทแรกและเล่นคำเสียง "ป" สามคำในบาทที่สาม ทำให้เสียงของคำในแต่ละบาทส่งทอดต่อกันอย่างกลมกลืนยิ่ง โดยเฉพาะการเล่นสัมผัสในคำสองคู่สุดท้ายของบาทที่สี่คือ "กิ่งสร้อยกสมาลัย" เป็นการส่งให้เสียงของโคลงลงท้ายอย่างอ่อนหวานไพเราะยิ่งขึ้น

เมื่อพิจารณาวิเคราะห์โคลงบทนี้โดยละเอียดแล้วจึงเห็นไค้ว่า แท้ที่จริงแล้วการชมไม้ตามแบบของลิลิตเพชรมงกุฎจะท้องใช้ฝีมือในการแต่งไม่น้อย เพราะจะท้องบรรยายชื่อดอกไม้ถึงสิคว่าชนิดลงในโคลงบทเดียว โดยที่จ้องไม่ทำให้ผู้อ่านรู้สึกถึงความแออัด และท้องทำให้โคลงมีเสียงไพเราะด้วย นับว่าเป็นการแต่งที่มีชื่อแม่มากกว่าการชมไม้แบบตามสบาย ท้องการจะพูดถึงดอกไม้ชนิดใดก็พูดได้ เพียงแต่หาบทเปรียบเทียบให้เหมาะเท่านั้น ถ้าหากจะเปรียบวิชิชมไม้กับการพูด วิชิชมไม้แบบของลิลิตเพชรมงกุฎ

เปรียบได้กับการพูดที่ถูกจำกัดให้พูดแต่สั้น ๆ โดยที่ท่องได้ใจความครบบริบูรณ์ และให้
 ถ้อยคำสละสลวยควย^๑ ซึ่งยอมต้องใช้ศิลปะและความสามารถมากกว่าการพูดที่ป้อสระ
 จะพูดให้ยาวเท่าไรก็ได้เป็นธรรมดา

นอกจากในบทพรรณนาชมธรรมชาติแล้ว ในที่บางแห่งซึ่งอาจจะต้องการคำพูด
 ยืดยาวเพื่อให้ผู้อ่านได้เกิดความรู้สึกความเข้าใจตามที่ผู้ต้องการ เจ้าพระยาพระคลัง
 (หน) ก็มีวิธีพูดที่กระชับ ไม่ต้องพรรณนาให้มากความผู้อ่านก็เข้าใจดี เป็นที่น่าทึ่ง ตอน
 ที่พระเพทรมงกุฎแกลงคงดงงามเพื่อเสด็จไปหานางประทุมวดี ผู้แต่งปรารภจะทำให้
 ผู้อ่านได้เห็นความงามของพระเพทรมงกุฎในขณะนั้น แต่แทนที่จะใช้บทพรรณนามากมาย
 ก็กล่าวเพียงสั้น ๆ ว่า "... คุณจอินทรสูท้าว บเห็นอินทรเห็นท้าว เลิศล้ำเสมอกัน"
 คือเปรียบเทียบว่า เมื่อเจ้าชายแกลงคงเสร็จแล้วมีความงามประหนึ่งพระอินทร ธรรมดา
 ถือกันว่าเทพมีความงามความน่าย การเปรียบว่างามเหมือนเทพก็ทำให้ผู้อ่านทราบได้ทันที
 ว่าพระเพทรมงกุฎงามเพียงไร

^๑ และในตอนต้นเรื่อง เมื่อพระเพทรมงกุฎทูลขอพระชนกชนนีออกเสด็จประพาส
 ป่านัน โดยแท้จริงแล้วท้าวรัตนไม่ปรารภจะให้พระโอรสทางสายพระเนตรไปเลย
 แต่ไม่อาจจะทรงขัดพระทัยพระโอรสได้ จึงจำต้องทรงอนุญาติ แต่ก็ได้แสดงความห่วงใย
 โดยรับสั่งกำชับว่า

เจ้าไปประกาศแล้ว จรดี มานา
 จากพววันคงปี หนึ่งไซ^๒

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 111.

² คัดจากคณบบัณฑิตเขียน.

การเปรียบเทียบว่าเพียงแต่พระโอรสจากไปเพียงวันเดียวพระองค์ก็ทรงรู้สึกเหมือนเวลาเนิ่นนานเป็นปีเช่นนี้ แม้จะสั้นก็แสดงให้เห็นความรักความห่วงใยอันเปี่ยมล้นของพ่อที่มีต่อลูกผู้เป็นที่รักปานดวงใจได้ โดยที่ผู้แต่งไม่จำเป็นต้องให้ท้าวรัตนพรรณาความรู้สึกดังกล่าวออกมาเป็นข้อความยืดยาว ซึ่งอาจจะไม่ทำให้ผู้อ่านรู้สึกซาบซึ้งใจได้เท่ากับข้อความสั้น ๆ เพียงบาทเดียวนี้ก็ว่าได้

ความกระชับของท่วงทำนองการแต่งของลิลิตเพชรมงกุฎมิได้ปรากฏอยู่แต่ในวิธีแต่งคงได้ยกตัวอย่างมาข้างต้นนี้เท่านั้น หากแต่ปรากฏอยู่ในวิธีการดำเนินเรื่องทั้งเรื่องโดยตลอดด้วย ลิลิตเพชรมงกุฎดำเนินเรื่องอย่างฉับไวไม่ยืดยาด / เช่น เมื่อเจ้าชายเพชรมงกุฎรู้สึกพระองค์ว่าหลงทางเสียแล้ว เพราะกวางขาวที่ตามมาก็หายไป จะเสด็จกลับก็ไม่รู้หนทาง ไม่เห็นไพร่พลกองทัพเลย มีแต่พี่เลี้ยงคนเดียว จำต้องเสด็จต่อไป โดยชมนกชมไม้ ชมภูมิประเทศข้างทางไปเรื่อย ๆ รอนแรมไปในป่าเช่นนี้เป็นเวลาหกคืน ข้อความทั้งหมดนี้อยู่ในรายเพียงบทเดียวดังนี้

ฝ่ายพระหนอสุริยกระษัตริ์ ทรงกันถัดลีลาศ พี่เลี้ยงราชชุกทวง
จรในกลางหิมเวศ โดยเสวตรมฤดา หลวงทิวารัตตรี พลัดมนตร์ไพรพล
ว่ากระมลหมองหลาย แลหาหายรอยมฤค พระนิงนิกโอ้หลง ชักม้าวาง
เวียรกดับ หาทางทัมมภบ แลหันตระหลมหลายถ่า หลงเข้าป่าตรอม
เตรีน พนมเนิ่นรมรง ฟั้นประยงยุงยง คัดเค้าคางแคเคียน
หิงหายเหียนเหียงหาด ตองคุมตาดค่างแคว กอกกักแก้วเกษกุม
รังโรกรุมรวกรัก สีเสียดสักโสภสน บ้างทรงผลผลิตดอก ออกกระถือ
เกษร หอมขจรจรงจิตร ภูมิพิศพิศไมย ชักมโนไมมาพลาจ ไคตาม
ทางคกงคาล ผ่านเข้าช่องเขาเขี้ยว เหลี้ยวแลสูงจรล้า ยอดฉง้า
เงื่อมเมฆ วิเวกคจอษกรร เป็นช่องชั้นเชิงฉา เหลื่อมลีลาแลพราย
คังสีระบายออนออน เงื่อมฉงอนงอกหนอ ย้อยเป็นฉอยื่นยาน มีแถว
ธารไหลหลัง โจนกระทั่งพะฉา เสียงชลาภิกถลัน คณเครงครัน
โครมคฤก ลมพิศคิกหวนเขา พฤษาเสลาสูงส้าง เสียงลึงคาง

บางระนี้ ฟีโป๊งกุงงเน็น กระจิงเกร็นเกร็งขมัน ยามสายัณ्हยอแสง
 พระเสี้ยวแสงเสียงสัตว์ ฉาไทยอ้ออาครุ ฟีเลี้ยงหลอยยากลัว รักชวน
 หัวหายเกร้า จรโคเต้าพนาลี นคราตรีเตรินมา ลวงวนาหิวทง มงมรรคา
 เหมือนหมาย รอยเทพย์พลายเผือกผู้ แกล้งจะชักเชยชู ขึ้นชูปรีดา¹

ถึงแม้จะเปรียบเทียบธรรมชาติแทรกอยู่ตามธรรมเนียมของวรรณคดีไทยเมื่อกล่าวถึง
 เหตุการณ์ก่อนเค็นป่า และบทชมธรรมชาติเหล่านั้นจะแต่งขึ้นอย่างประณีตบรรจง เช่น
 บทชมไม้แต่งเป็นกลบทอักษรล้วน บทชมภูมิประเทศใช้ถ้อยคำได้ดีทำให้เห็นภาพพจน์ อีกทั้ง
 มีความไพเราะแพรวพราวไปด้วยสัมผัสสระและสัมผัสพยัญชนะ แต่บทแทรกเหล่านี้ก็สั้นและ
 รวมอยู่ในรายบทเดียวกัน พอจบรายก็ขึ้นเหตุการณ์ที่จะกล่าวถึงต่อไปทันที คือ การได้พบ
 กับหญิงชายคนหนึ่ง แล้วจบลงด้วยการที่เจ้าชายเพชรมงกุฎได้เสียกับหญิงผู้นั้นโดยที่สามีมอง
 นางไม่รู้ พอจบเหตุการณ์นี้ก็ต่อด้วยฉากการพบกันระหว่างเจ้าชายเพชรมงกุฎกับเจ้าหญิง
 ประพวดีทันที ผู้แต่งไม่ได้หาโอกาสสอดแทรกบทคร่ำครวญแสดงความรู้สึกของตัวเอง หรือ
 เหตุการณ์ปลีกย่อยอื่นใดเลย เมื่อนำเหตุการณ์ก่อนนี้ไปเปรียบเทียบกับลิลิตพระลอ ตอนที่
 กล่าวถึงการเดินทางของพระลอไปยังเมืองสรอง ในลิลิตพระลอมีบทพรรณนาความรู้สึกของ
 พระลอมากมาย ทั้งบทคร่ำครวญแสดงความรักความอาลัยผู้เป็นที่รักที่จากมา บทชมนกชมไม้
 ซึ่งสอดแทรกความในใจของพระลอไว้ และบทแสดงความหวังในสิ่งที่จะได้ไปพบข้างหน้า
 นอกจากนั้นยังกล่าวถึงการเตรียมจัดวางกำลังคนไว้ตามทางเป็นหมู่เป็นพวก การดำเนิน
 การเพื่อปิดบังความจริงเกี่ยวกับตัวพระลอ ตลอดจนจนถึงเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในขณะ
 เดินทาง เป็นต้นว่า การเสียน้ำ การส่งไก่แก้วมาล่อ ทำให้ผู้อ่านรู้สึกได้ถึงความยาก
 ลำบากและความยาวนานของการเดินทางไม่ติดไปกับการรู้สึกของพระลอเอง ลีลาการ
 ดำเนินเรื่องของลิลิตเพชรมงกุฎจึงแตกต่างจากลิลิตพระลอมาก แสดงให้เห็นความฉับไว
 ของการดำเนินเรื่อง

¹ คัดจากต้นฉบับตัวเขียน.

ความขบไวกในการดำเนินเรื่องของลิลิตเพชรมงกุฎที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ก็ไม่ได้อรวกเร็วเกินไปจนผู้อ่านตามไม่ทันหรือเกิดความสับสน แม้ในตอนที่มีเนื้อเรื่องค่อนข้างซับซ้อน เช่น การติดต่อกันระหว่างเจ้าชายเพชรมงกุฎกับเจ้าหญิงประทุมวดี โดยยานนายคนชาเป็นจำนวนถึง 3 ครั้ง แต่ละครั้งเจ้าหญิงจะแสดงการกระทำอันเป็นปริศนาตอทายคนชาซึ่งนำมาเล่าถวายเจ้าชาย เจ้าชายนำไปปรึกษาที่เลี้ยง และที่เลี้ยงจะไขปริศนานั้น ๆ ต่อเจ้าชาย เจ้าพระยาพระคลัง (หน) กล่าวถึงเหตุการณ์แต่ละครั้งอย่างสั้น ๆ ใช้คำประพันธ์ไม่กึ่งบท เช่น การติดต่อกันครั้งแรกมีความว่า

ยายคนชาเสร็จแล้ว	จรดี
ใส่พานทูนเกศี	ดูเจ้า
นางยลพวงมาลี	พิศวาด
ธูวาทาวช่วยเถา	แต่งให้ยายมา



ชายาถามแก่เถา	ทาสี
ใครช่วยกรองมาลี	คังนี้
ยายทูลโดยคดี	ขอโปรด
หลานชบาทช่วยที่	เรียบร้อยมาลา

นางคาเถาเฉกใบ	มีคมน
มีหลานเหตุดุชน	ชอนไว้
นางทำอบายกล	เป็นโกรธ
เอาแบ่งลายทาให้	ทั่วทั้งกายยาย

นางอชบายขบเถา ยายลาวเจ้าไคลคลาด จากปราสาทสุวรรณ
เถาครัครวญคำไซ อ่าปร่างโคบโกรธ บัดนี้โทษเพราะพราหมณ์
ความสำนึกทารุณ บมีคุณโทษให้ สองอย่าไค้อยู่ชานานไปพาโทษตาย

พระพิงขยวันจิต บพิตรถามพุทธศรี พี่เลี้ยงปรีชาฉลาด ทูลเกรง
 ออย่าเศร้า ซึ่งนางเจ้าโกรชยาย เป็นเสกหลายบอกแจ้ง แบ่งทา-
 ยายีไซ้ข้าว ข้าวเป็นกลปริศนา ซึ่งแบ่งทาทั่วคน บอกยบลดเดือนสว่าง
 จักกระจางแจ้งกาย ออย่าเพอผายกอนเจ้า ทอพระจันทร์แรมเข้า
 มีคแล้วเสกัจจร ¹

จะเห็นได้ว่า คำที่ใช้ในคำประพันธ์ข้างต้นนี้ล้วนแต่เป็นคำง่าย ๆ สั้น ๆ มี
 ลักษณะคล้ายกับการเล่าเรื่องด้วยคำพูดตามธรรมดา โดยที่คำพูดเหล่านั้นเรียงกันอยู่ใน
 รูปของคำประพันธ์ คำประพันธ์แต่ละบทเป็นข้อความตอนหนึ่งซึ่งแยกออกจากบทอื่นได้
 นอกจากนั้นในโคลงบทหนึ่ง ข้อความในแต่ละบาทยังจบลงในตัวเอง ไม่ต้องอาศัยข้อความ
 จากบาทต่อไปมาอธิบาย ทำให้ผู้อ่านเข้าใจเรื่องได้ทุกชั้นตอน โคลงบทแรกกล่าวถึงยาย
 คนหาพลูดายดอกไม้คองนางประทุมวดี โคลงบทที่สองเป็นคำถามคำตอบเกี่ยวกับตัวผู้รย-
 ดอกไม้ โคลงบทที่สามนางประทุมวดีแสดงปริศนา ภายหลังกล่าวถึงการถ่ายทอดปริศนามาสู
 เจ้าชายกับพี่เลี้ยงและการไขปริศนา ซึ่งกล่าวสั้น ๆ แต่ได้ความกระจ่างแจ้งครบถ้วน

เท่าที่ใคร่เกราะท้วงท้วงการแต่งของลิลิตเพชรมงกุฎมาจะเห็นได้ว่าลักษณะ
 เคนของลิลิตเพชรมงกุฎอยู่ที่ความกะทัดรัด ในการใช้คำและความฉับไวในการดำเนินเรื่อง
 มากกว่าความไพเราะของคำประพันธ์ ลักษณะเช่นนี้สะท้อนให้เห็นความตั้งใจของผู้แต่งได้
 ว่ามุ่งจะเล่าเรื่องให้ผู้อ่านรู้เรื่องราวได้ชัดเจนทันอกทันใจมากกว่าจะอวดฝีมือในคานการ
 ประพันธ์ ซึ่งก็สอดคล้องกับจุดประสงค์ของผู้แต่งที่บอกไว้ว่า แต่งขึ้นเพื่อถวายพระราชโอรส
 ผู้ทรงนิยมเรื่องโบราณ หรืออีกนัยหนึ่งแต่งขึ้นเพื่อเล่านิทานถวายนั่นเอง

¹ เจ้าพระยาพระคลัง (หน), เรื่องเดิม, หน้า 103 - 4.

3. ศิลปะการแต่ง

ลิลิตเพชรมงกุฏนับว่าเป็นงานทางวรรณคดีชิ้นแรก ๆ ของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) เนื่องจากแต่งขึ้นในสมัยที่ท่านยังดำรงตำแหน่งเป็นที่หลวงสรวิชิต ตามธรรมเนียมงานชิ้นแรก ๆ ของกวีมักจะแสดงให้เห็นความไม่สันติของผู้ที่ยังผ่านการฝึกฝนมาไม่มาก และความไม่เป็นตัวของตัวเอง ยังต้องมีการลอกเลียนแบบอย่างของกวีรุ่นเกาเหลาก่อนอยู่บ้าง ทำให้งานชิ้นแรก ๆ ค่อยกว้างงานชิ้นหลัง ๆ ซึ่งแต่งขึ้นเมื่อผู้แต่งจัดเจนมากขึ้น มีประสบการณ์มากขึ้น และมีแบบแผนที่เป็นของตนเองแล้ว ลิลิตเพชรมงกุฏก็หนีไม่พ้นกฎธรรมดาข้อนี้ นอกจากนั้น ลิลิตเพชรมงกุฏยังเป็นลิลิตที่แต่งขึ้นเพื่อจุดประสงค์ของการเล่าเรื่อง ผู้แต่งก็ย่อมจะต้องให้ความสำคัญกับเนื้อเรื่องมากกว่าความไพเราะของบทประพันธ์ คุณค่าทางด้านความไพเราะของลิลิตเพชรมงกุฏก็ย่อมค้อยกว่าค่าประพันธ์ที่ผู้แต่งตั้งใจจะวัดฝีมือในด้านการประพันธ์เป็นธรรมดา ดังนั้น ความไพเราะทางด้านค่าประพันธ์ของลิลิตเพชรมงกุฏจึงอยู่ในเกณฑ์ปานกลาง ไม่อาจจะนำมาเทียบเคียงกับลิลิตที่ได้รับการยกย่องมากในด้านความไพเราะ ดังเช่นลิลิตพระลอและลิลิตตะเลงพ่าย

แต่ทั้งนี้และทั้งนั้นมิได้หมายความว่า ลิลิตเพชรมงกุฏเป็นลิลิตที่ไม่มีค่าควรแก่การศึกษาในด้านศิลปะการแต่งค่าประพันธ์เสียเลย แม้ว่าจะเป็นงานชิ้นแรก ๆ ของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ลิลิตเพชรมงกุฏก็ย่อมจะต้องมีลักษณะบางประการซึ่งบ่งชี้ว่าผู้แต่งจะได้เป็นกวีที่มีชื่อเสียงมากต่อไปในอนาคต ผู้วิจัยจึงขอนำลิลิตเพชรมงกุฏมาวิเคราะห์ทางด้านศิลปะการแต่งโดยพิจารณาใน 2 ประเด็น คือ การใช้คำและสำนวนโวหาร

3.1 การใช้คำ เจ้าพระยาพระคลัง (หน) เป็นกวีผู้หนึ่งที่ได้รับยกย่องว่าแต่งค่าประพันธ์ได้ดีทุกประเภททั้งร้อยกรองและร้อยแก้ว จึงสรุปได้ว่า ความไพเราะของค่าประพันธ์ของท่านมิได้ขึ้นอยู่กับสัมผัส เอกโท ครุหลุ หรือข้อบังคับประจำของค่าประพันธ์แบบใดแบบหนึ่ง หากแต่อยู่ที่ศิลปะการใช้คำของท่านเอง จึงสมควรจะได้นำลิลิตเพชรมงกุฏมาวิเคราะห์ในด้านการใช้คำว่ามีลักษณะอย่างไร ในที่นี้จะพิจารณาจากการใช้คำในสองด้าน คือ การใช้คำที่เหมาะสมกับความ และการใช้คำเพื่อความไพเราะ

3.1.1 การใช้คำที่เหมาะสมกับความ ข้อความในลิลิตเพชรมงกุฎแต่ละตอน มีความเหมาะสมกับเนื้อหาของตอนนั้น ๆ เช่น ในตอนที่เป็นการบรรยายเรื่องก็ใช้คำง่าย ๆ สั้น ๆ ที่ให้ความชัดเจน ในส่วนที่เป็นบทพรรณนาก็ใช้คำที่เลือกสรรมาเป็นพิเศษให้มีเสียงไพเราะ อีกทั้งแพร่พรายไปด้วยสัมผัส ไม่เพียงแต่เท่านั้น การใช้คำของลิลิตเพชรมงกุฎ ยังสอดคล้องกับอารมณ์และบรรยากาศของเหตุการณ์ในแต่ละตอนอีกด้วย เสียงและจังหวะของคำในบางตอนมีส่วนส่งเสริมให้ผู้อ่านเข้าถึงอารมณ์ของเหตุการณ์ตอนนั้น ๆ ได้เป็นอย่างดี เป็นต้นว่า ในตอนที่ไพร่พลของพระเพชรมงกุฎเข้าล้อมจับกวาง มีความว่า

ฝ่ายนิกรมาตยา รับบัญชาจอมราช ภูประภาคทมหมวด
ตรวจตราทั่วทุกหมู่ ไพร่พริบจับการ วิ่งสนลานแลนชาย
บ่วงแร้วรายรอบเสร็จ ส่วนสมเด็จภูวนา ยืนรดาตรีศคตี
บริรักษ์หน้าที่ให้ ขนพลไช้สารวัต เกณฑ์รถม้ามิ่ง ชับคชวิ้ง
แวกล้อม ห้อมค้ายแควบวงวัง คาประคังทุกหน้า ตบตะขายเร้ามา
ล่อเร้าอดเวง ¹

จังหวะของรายบหนักี้ให้ความรู้สึกของความรวดเร็วในการปฏิบัติหน้าที่ของเหล่าทหารจะสังเกตได้ว่า คำที่ใช้ส่วนใหญ่เป็นคำพยางค์เดี่ยว เช่น เกณฑ์ - รถ - รถ - ม้า - มิ่ง - ชับ - คช - วิ้ง - แวก - ล้อม - ห้อม - ค้าย - แคว - บวง - วัง ทำให้จังหวะของคำกระชั้นถี่ ก่อให้เกิดความรู้สึกตื่นเต้นเข้ากับเหตุการณ์ด้วย

ส่วนตอนที่ เป็นบทเสวรา เช่น ตอนที่พระชนกชนนีของพระเพชรมงกุฎครวญถึงพระโอรสที่หายไปจนถึงกับสลด มีความว่า

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 86.

สองเต่าสองละหอย	หิวโหย
โศกสกกำลังโรย	รำร้อง
วันทรงสะอื้นโอย	อึกเทวน
สองราชสลบยังห้อง	นอนไค้สมประดี ¹

จังหวะของโคลงบทนี้ตรงกันข้ามกับรายบทก่อน เนื่องจากคำที่ใช้เป็นคำเป็น มีเสียงทอดยาวเป็นส่วนใหญ่ นอกจากนั้นโคลงบทนี้ยังใช้คำที่มีเสียงพยัญชนะต้นเป็น "ล" และ "ห" มากเป็นพิเศษ พยัญชนะทั้งสองนี้เป็นอักษรสูง เมื่ออ่านโคลงบทนี้เป็นทำนอง เสนาะแล้ว เสียงของโคลงจะสูงและโหยหวน ฟังคล้ายเสียงคนร้องไห้จริง ๆ

ดังนั้น เมื่อพิจารณาการใช้คำในตอนต่าง ๆ ของลิลิตเพชรมงกุฎโดยละเอียดแล้วจะเห็นได้ว่า เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ใช้ความประณีตอย่างมากในการเลือกพื้นคำให้มีเสียง จังหวะ และประเภทของคำเหมาะสมแก่ความในตอนนั้น ๆ ไม่แพ้วรรณคดีที่ได้รับยกย่องว่าไพเราะเรื่องอื่น ๆ

3.1.2 การใช้คำเพื่อความไพเราะ ถึงแม้จะยกเว้นไม่พิจารณาในด้านความหมาย พิจารณาแต่ความไพเราะของคำประพันธ์แต่เพียงอย่างเดียว ลิลิตเพชรมงกุฎ ก็มีไม่น้อยหน้าวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ได้บรรจงสอดแทรกบทพรรณนาต่าง ๆ ทั้งบทชมธรรมชาติ และบทแสดงความรู้สึกของตัวละครซึ่งแต่งขึ้นด้วยคำประพันธ์อันไพเราะเป็นพิเศษไว้ในที่ต่าง ๆ (ดังจะได้กล่าวโดยละเอียดในข้อ 3.2 ต่อไป)

นอกจากนั้น แม้แต่ในข้อความธรรมดาที่ไม่ใช่บทพรรณนาหรือบทที่ต้องบรรจงแต่งเป็นพิเศษเพื่อให้เข้ากับอารมณ์และบรรยากาศ หรือเพื่อจุดประสงค์อย่างใดอย่างหนึ่ง เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ก็ได้ละเลยในการเสริมแต่งคำประพันธ์ ไม่ว่าจะเป็น

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 89.

เป็นรายหรือโคลงให้ไพเราะยิ่งขึ้นเท่าที่จะทำได้นอกเหนือไปจากการแต่งให้ถูกต้องตามข้อบังคับของคำประพันธ์นั้น ๆ ในที่นี้จะนำมาวิเคราะห์ตามลักษณะคำประพันธ์ ดังนี้

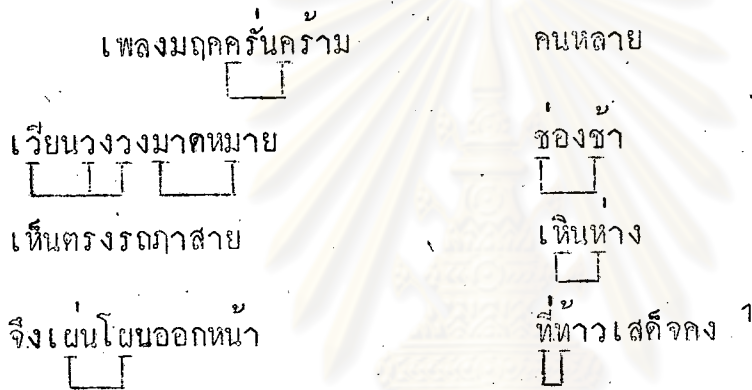
3.1.2.1 ราย รายในลิลิตเพชรมงกุฎส่วนใหญ่จะมีวรรคละ 5 คำ และตำแหน่งคำรับสัมผัสตกที่คำที่สาม หรือมีจะนั้นก็ตกที่คำที่หนึ่ง แต่คำที่สามกับคำที่สี่ต้องสัมผัสกัน เมื่อเป็นเช่นนี้ ร่ายวรรคหนึ่ง ๆ จึงแบ่งย่อยออกได้เป็น 2 ช่วง ช่วงหน้า 3 คำ ช่วงหลัง 2 คำ จังหวะของรายจึงราบเรียบสม่ำเสมอ ทั้งไพเราะ

นอกจากนั้น รายในลิลิตเพชรมงกุฎยังสัมผัสพยัญชนะแพรวพราว ในวรรคหนึ่ง ๆ มักจะมีคำที่มีเสียงพยัญชนะต้นเดียวกันอยู่ 2 คำบ้าง 3 คำบ้าง บางทีก็มากกว่านั้นจนเกือบจะเป็นการเล่นอักษรตัวเดียว ทำให้ผู้อ่านเพลิดเพลินไปกับเสียงของรายแต่ละวรรค ตัวอย่างของการเล่นสัมผัสพยัญชนะในราย มีดังนี้

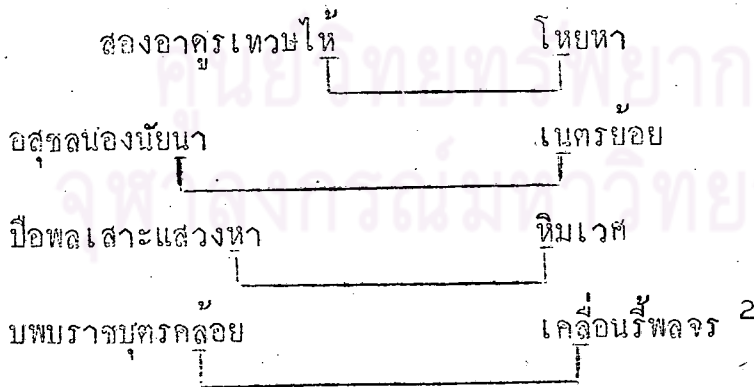
ฝ่ายพวกพลพยุหบาทร เมื่อย พราชโดยมฤค นิกรคริกคังคาม
 ตามเสค็จไหิรเบศร์ ในพนาเวศคงคาน เล็ยวลักคณนไพรพฤษ์
 โดยรอยมฤคศวราช บิคพลคลาคเสคจนาย หอนเเห็นหายรอยมา
 รอยมฤคาชาคสฐณ มนทรีพนทกษเทวษ ชมไครเหตอศจรรย์
 แลวเกณทกนคนหา ในพนาเนนเา ทกลำเนาถำชาร หวยละหานหาจบ
 บมิพบไหิราช....¹

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 87.

3.1.2.2 โคลง โคลงเป็นคำประพันธ์ที่มีกำหนดเสียงสูงต่ำไว้
 อย่างเหมาะสม เมื่อแต่งคำประพันธ์ให้ถูกเอกโทที่กำหนดก็พึงไพเราะอยู่แล้ว แต่โคลง
 ในลิลิตเพชรมงกุฎได้รับการเสริมแต่งให้ไพเราะยิ่งขึ้นด้วยสัมผัสพยัญชนะ ในทำนอง
 เดียวกับร้อย โคลงแต่ละบาทมักจะมีคำที่มีเสียงพยัญชนะต้นเดียวกันอยู่ติดกัน 2 คำบ้าง
 3 คำบ้าง โดยเฉพาะคำคู่ในวรรคหลังของโคลงแต่ละบาทมักจะเป็นคำที่มีเสียงพยัญชนะ
 ต้นเดียวกัน ตัวอย่างเช่น



นอกจากนั้น คำท้ายของวรรคหน้ากับคำต้นของวรรคหลังในบาทเดียวกันมักจะเป็น
 คำที่มีเสียงพยัญชนะต้นเดียวกัน ทำให้เสียงของคำทั้งสองวรรคต่อเนื่องกลมกลืนกันไป
 ดังตัวอย่างเช่น



¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 86.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 91.

จากการวิเคราะห์ข้างต้นทำให้สรุปได้อย่างหนึ่งว่า เจ้าพระยาพระคลัง (หน) นิยมใช้สัมผัสพยัญชนะ และมีวิธีดัดแปลงใช้สัมผัสพยัญชนะให้เข้ากับคำประพันธ์แบบต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นร้อย โคลง หรือคำประพันธ์อื่นใด นี่คงจะเป็นสาเหตุข้อหนึ่งที่ทำให้ท่าน แต่งคำประพันธ์ได้ดีแทบทุกประเภท

อย่างไรก็ดี ลิลิตเพชรมงกุฎซึ่งเป็นงานชิ้นแรก ๆ ของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ได้แสดงให้เห็นความไม่สันทัดของผู้แต่งอยู่หลายประการ ที่เห็นได้ชัดคือ การใช้คำ แม้ว่าจะมีข้อดีในการใช้คำดังใดก็ตามมาแล้วก็ตาม ก็มีใช้ว่าจะไม่มีข้อบกพร่องเสียเลย ในลิลิตเพชรมงกุฎมีการใช้คำอยู่หลายตอนที่แสดงว่าผู้แต่งยังซัดข้องในการหาคำมารับสัมผัสอยู่ ทำให้ต้องเปลี่ยนเสียงสระของคำที่เดิมมิได้สัมผัสให้รับสัมผัสได้ ตัวอย่างเช่น

ยตร์มัจฉาคลาคลา	ในชโล
เทพภาเทพโ	ลาศเต่า
หมู่ชวนชวนจะโค	โคคโคต หนีนา
กางเบือนเบือนนาเข้า	ฝั่งพันไภยันต์ ¹

เมื่อคำที่หาของบาทที่สองและบาทที่สามเป็นเสียง "โอ" ผู้แต่งต้องหาคำที่มีเสียง "โอ" ไว้ในตำแหน่งคำที่เจ็ดของบาทแรกด้วย แต่หาไม่ได้ ก็เลยเปลี่ยนเสียงคำว่า "ชล" หรือ "ชลา" ในตำแหน่งนั้นไปเป็น "ชโล" เพื่อให้รับสัมผัสได้

¹ คัดจากต้นฉบับตัวเขียน.

ภาสายจงให้เครื่อง
โดยพระทัยปองบุญ
จงเอาเครื่องอันสุน-
เป็นสิทธิ์แก่ทานไท้

โหมกมัท
แลงไว้
ทรภาพ
ที่ท้าวปรารณา ¹

คำที่ห้าของบาทที่สามต้องเป็นคำที่มีเสียง "อุน" เพื่อให้รับสัมผัสกับ "กุนท์"
ในบาทแรก และ "ปุน" ในบาทที่สอง แต่แทนที่จะคิดหาคำที่มีเสียงนั้นมา ผู้แต่งกลับใช้
วิธีแปลงเสียงคำว่า "สุนทร" ให้เป็น "สุนทร" เพื่อให้รับสัมผัส

ปางก่อนไปดวงรู้
รักรวมชีวาตมา
คังตามาไสยา
เรากวระนางไว้

หินชาติ
รวมไร
พิฆโกชน นั้นแฮ
พี่น้องจักร ²

โคลงบทนี้ในตอนแรก ผู้แต่งคงจะหาคำรับสัมผัสกันได้สองคำ คือ "หินชาติ"
และ "ชีวาตม" แต่หาคำมารับสัมผัสอีกคำหนึ่งในตำแหน่งคำที่ห้าบาทที่สามไม่ได้ จึงใช้
วิธีเปลี่ยน "ชีวาตม" เป็น "ชีวาตมา" และลงไม้พัฒนาตให้ "หินชาติ" กลายเป็น
"หินชาติ" ทำให้หาคำเสียง "อา" มารับสัมผัสได้โดยไมยาก

¹ เจ้าพระยาพระคลัง (หน), เรื่องเติม, หน้า 124.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 118.

การเปลี่ยนเสียงของคำตามอำเภอใจเช่นนี้แสดงว่าผู้แต่งเป็นคนที่ผ่านการฝึกฝนมายังไม่มากพอ ยังไม่แตกฉานในศัพท์แสงต่าง ๆ มากนัก และอาจจะตีความไปได้อีกว่าผู้แต่งมีความใจร้อนจะให้จบเร็ว ๆ อีกด้วย ซึ่งล้วนแต่ชี้ให้เห็นว่า ในขณะที่แต่งลิลิตเพรรมงกุฏนั้น เจ้าพระยาพระคลัง (หน) คงจะอยู่ในวัยหนุ่ม และอยู่ในขั้นฝึกฝนการแต่งคำประพันธ์เท่านั้น

3.2 ส่วนนวนโวหาร พระวรวงศ์วิสิฐ ให้คำจำกัดความของคำว่า วรรณคดีไว้ว่า "วรรณคดี คือหนังสือที่มีลักษณะเรียบเรียงถ้อยคำเก๋เลี้ยงกลาเพราะพริ้ง มีรสปลุกมโนคติ Imagination ให้เพิกเฉยให้เกิดกระหมกระเทือนอารมณ์ต่าง ๆ เป็นไปตามอารมณ์ของผู้ประพันธ์"¹ หรืออีกนัยหนึ่ง คำประพันธ์ที่ได้รับยกย่องว่าเป็นวรรณคดีนั้น นอกเหนือไปจากมีความไพเราะตามลักษณะคำประพันธ์แล้ว ยังจะต้องประกอบด้วยบทพรรณนาที่ทำให้ผู้อ่านเห็นภาพพจน์ ตลอดจนบททราพันความรู้สึกรู้สึกที่โน้มน้าวใจผู้อ่านให้เกิดอารมณ์คล้อยตามไปได้ ดังนั้น บทพรรณนาที่แต่งได้ดี ใช้ถ้อยคำและโวหารได้เหมาะสม นอกจากจะช่วยถ่ายทอดภาพหรือความคิดในใจของกวีมาสู่ผู้อ่านได้แล้ว ยังมีส่วนส่งเสริมให้คำประพันธ์นั้น ๆ เป็นวรรณคดีอีกด้วย ลิลิตเพรรมงกุฏมีบทพรรณนาที่ใช้ส่วนนวนโวหารได้ดีอยู่มากน้อย ผู้วิจัยจึงขอหยิบยกขึ้นมาวิเคราะห์โดยแบ่งออกเป็น 3 ประเภท ดังนี้

3.2.1 บทพรรณนาชมความงาม

3.2.2 บทพรรณนาชมธรรมชาติ

3.2.3 บทพรรณนาความรู้สึกรู้สึก

¹ พระวรวงศ์วิสิฐ, วรรณคดีไทย (พระนคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2496), หน้า 4.

3.2.1 บทพรรณนาชมความงาม บทพรรณนาในลิลิตเพชรมงกุฎที่จัด
 เข้าอยู่ในประเภทนี้คือ บทชมโฉมหรือบทชมความงามของคน บทสรรเสริญทรงเครื่อง
 และบทชมกระบวนทัพ

3.2.1.1 บทชมโฉม คือ บทพรรณนาความงามของคนคนหนึ่ง
 อาจจะเป็นถ้อยคำของกวีเอง คือเมื่อกล่าวถึงตัวละครตัวหนึ่งก็ชมว่าสวยงามอย่างไร
 หรือเป็นการมองความงามของตัวละครตัวนั้นโดยผ่านสายตาของตัวละครอีกตัวหนึ่ง เช่น
 พระเอกชมความงามของนางเอก บทชมโฉมในวรรณคดีไทยทั่วไปเป็นบทชมโฉมนางเอก
 แทบทั้งสิ้น เนื่องจากความงามมักจะเป็นคุณสมบัติประการที่สำคัญที่สุดของนางเอก ไม่นิยม
 แต่งบทชมโฉมพระเอก เพราะพระเอกในวรรณคดีไทยจะมีความเด่นในด้านความสง่างาม
 ความกล้าหาญ หรือคุณสมบัติอื่น ๆ มากกว่าความงาม ส่วนใหญ่จะชมความงามของ
 พระเอกต่อเมื่อแต่งตัวเต็มที โดยกล่าวเปรียบเทียบสั้น ๆ วางามสง่าเหมือนเทพเจ้าหรือ
 สัตว์ที่มีความสง่างามเท่านั้น ไม่มีบทพรรณนาชมโฉมอย่างละเอียดคึกคักเหมือนกับชม
 นางเอก

ลิลิตเพชรมงกุฎมีทั้งบทชมโฉมนางเอก คือนางประทุมวดี และบทชมโฉมพระเอก
 คือ พระเพชรมงกุฎ แต่เมื่อเปรียบเทียบกันแล้วเห็นได้ว่า ผู้แต่งให้ความสำคัญกับบทชม
 โฉมพระเอกมากกว่านางเอก ซึ่งนับว่าแปลกไปจากวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ ทั้งนี้ เจ้าพระยา
 พระคลัง (หน) คงจะได้แบบอย่างมาจากลิลิตพระลอ ซึ่งเป็นวรรณคดีเรื่องแรกและเกือบ
 จะเป็นเรื่องเดียวถ้าไม่นับลิลิตเพชรมงกุฎ ที่มีบทชมโฉมพระเอก และพรรณนาไว้อย่าง
 ละเอียดลออไพเราะเป็นอย่างยิ่ง เนื่องจากว่าการผูกเรื่องของลิลิตพระลอแปลกไปจาก
 วรรณคดีเรื่องอื่น ๆ วรรณคดีไทยส่วนใหญ่จะผูกเรื่องทำนองที่ว่าพระเอกต้องต่อสู้ช่วงชิง
 นางเอกมาจากบิดาของนางหรือผู้ที่หมายปองนางอยู่เช่นกัน แต่ลิลิตพระลอลกลับดำเนิน
 เรื่องไปในทำนองว่า ความงามของพระเอกทำให้มีผู้หญิงมาหลงใหลใฝ่ฝันจนถึงกับทำเสน่ห์
 เพื่อช่วงชิงตัวพระเอกไปจากพระมารดาและพระเมเหสีเคิม ทำให้เกิดเรื่องราวต่าง ๆ ขึ้น

ผู้แต่งจึงต้องพรรณางานของพระเอกโดยละเอียด เพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจปัญหาของเรื่อง ลิลิตเพชรมงกุฏนั้นถึงจะมีโครงเรื่องต่างไปจากลิลิตพระลอ แต่เหตุการณ์บางอย่างในเรื่องก็แสดงให้เห็นว่า เจ้าชายเพชรมงกุฏจะต้องมีรูปโฉมเป็นที่ต้องตาหญิงมาก จนทำให้หญิงถึงสองคนหลงรักพระองค์ตั้งแต่วัยเยาว์ ผู้แต่งจึงบรรจุแต่งบทชมโฉมพระเอกให้เด่นกว่าบทชมโฉมนางเอก

ในบทชมโฉมนี้กวีจะต้องพรรณาคำด้วยคำใหญ่ อ่านเห็นคล้อยตามไปว่า คนคนนั้นงามจึงต้องมีกลวิธีต่าง ๆ ในการพรรณนาเพื่อให้โดดเด่นที่ต้องการ / ในลิลิตเพชรมงกุฏ เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ใช้กลวิธีในการพรรณนาชมโฉม 4 แบบด้วยกัน คือ

ก. / ชมความงามของส่วนต่าง ๆ ของร่างกายทีละส่วน / วิธีที่ดีที่สุดที่จะแสดงความงามของคนคนหนึ่งก็คือ เถาะรูปคนนั้นให้ดู เมื่อกวีแสดงด้วยรูปไมได้ก็ใช้ถ้อยคำวาดภาพคนคนนั้นให้ผู้อ่านคิดเห็นตามไป กวีจะพรรณาลักษณะทีละส่วนว่า ส่วนนั้น ๆ งามอย่างไร เช่น ริมฝีปากมีสีแดงงามและมีรูปเหมือนไข่มุกอยู่ตลอดเวลา หรือนำไปเปรียบเทียบกับสิ่งที้งามและมีลักษณะคล้ายกัน เช่น ใบหูงามเหมือนกลีบบัว เป็นต้น / ลิลิตเพชรมงกุฏใช้กลวิธีนี้ทั้งในบทชมโฉมนางเอกและบทชมโฉมพระเอก ส่วนที่เป็นบทชมโฉมนางเอกแต่งเป็นโคลงสี่สุภาพ มีข้อความว่า

ดวงพักตร์ดั่งจันทร์
โฉมแมงงามที่ว่า

เพ็ญภาคย์ กุเอย
จิตคั่นแคยัน

เกาทัณฑ์คอมคจคอม
ขนเนตรงามดจงอน
-สองเนตรสองเสมอศร
ปรางเปล่งเห็นเรียบให้

ขนงสมร
รทให้
เสียวจิต พี่แม่
นิกแน่นปรางนวล

โอรุสรวลเสี้ยวว่าแยม	ยวนรับ
ศอด้งศอหงส์ขยับ	ปีกหรือน
ถันนายคูลาคับ	ทรงเตง เต้าแม่
สรรพสรรพพางคออนออน	นิยมเนื่อวาลจง 1

ส่วนใหญ่เป็นการชมโฉมเปรียบเทียบ คือเปรียบเทียบว่าไบหน้างามเหมือนพระจันทร์
เต็มดวง คิ้วงามเหมือนคันธนู ขนหางอนเหมือนงอนรถ ตาคมเหมือนศร แก้มงามเหมือนผิว
มะพร้าว และคองามเหมือนคองหงส์

บทชมโฉมพระเอกแต่งเป็นราย มีข้อความว่า

... บวรเกศเส้นสลวย พิศจโรรายเรียบร้อย ชนงช้อย-
ชคปลาย วิชาศายผองนวล เนตร/นายวนยิ่งศร ชนงเนกรงาม
งอนงามพริ้ม นาสาปืมอังกฤษ กรรณกลีบขมบาง ปรางยิ่งปราง
ทองเปรียบ ริมโอรุสรวลไทรหนค ทัศนค้ำกลแมลงภู โอรุสแดง
คุดจแยม หนูแสดมเพราพรอด ศอทรงปล่องกลกลิ่ง อังสาสิง
บ้นองครค กระทบชวัชกลวงว คชินทรจ้วงจับลม สรรพวงคกลม
ออนแอน ... 2

ลักษณะการชมก็คล้ายกับบทชมโฉมนางเอก เพียงแต่หนักไปทางด้านการชมแบบ
พรรณนาดำเนิน เช่น ผมเป็นเส้นสลวย มีไรผมงาม หน้าผากผายและผิวหน้าผากขาวนวล
คอเป็นปล้องและกลมกลิ่ง บาฉิ่งผาย เอวคอด เป็นต้น ส่วนที่ชมแบบเปรียบเทียบก็ตรง
กับบทชมโฉมนางเอก มีที่เกินไปบ้าง เช่น ชมจุมกวางามเหมือนขอ แขนกลมกลิ่งออนช้อย

1 เจ้าพระยาพระคลัง (หน), เรื่องเดิม, หน้า 99.

2 เรื่องเดียวกัน, หน้า 78 - 9.

เหมือนวงช้าง เป็นต้น วิธีชมเช่นนี้ปรากฏในบทชมโฉมพระเอกของลิลิตพระลอเช่นกัน
รายละเอียดก็ไม่ต่างกันมากนัก

กลวิธีพรรณนาชมโฉมเช่นนี้เป็นวิธีที่กวีนเก่าใช้แล้วกวีนหลังยึดถือเป็นแบบอย่าง
ใจตามกันต่อ ๆ มา ปรากฏในวรรณคดีไทยเกือบทุกเรื่อง บางส่วนวนเกือบจะเป็นแบบ
ตายตัว เช่น ชมจุมูกก็ต้องเปรียบว้างามเหมือนขอ ชมหูก็ต้องว้างามเหมือนกลีบบัว ชมแขน
ก็ต้องนำไปเทียบกับวงช้าง เกือบจะไม่มีกวีใช้เป็นอย่างอื่นเลย บางส่วนวนก็มีการพลิก
แพลงไปบ้าง เช่น ลิลิตเพชรมงกุฎชมดาววาคมเหมือนศร เช่นเดียวกับสมุทรโฆษคำฉันท์
ที่ชมว่า "ตาสมรคือศรยิงยร" ¹ บางแห่งเช่นลิลิตพระลอเปรียบเทียบว่าตางาม
เหมือนดาเนื้อทราย ต่อมาในสมัยหลังมีการเอาอย่างการเปรียบเทียบแบบตะวันตก
ชมว่า ตางามเหมือนดาว ปรากฏในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาท
สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

บทเปรียบเทียบชมโฉมในลิลิตเพชรมงกุฎส่วนใหญ่เป็นการชมตามแบบกวีรุ่นก่อน
มีที่แปลกไปอย่างหนึ่งคือ การชมขนตา บทชมโฉมของกวีท่านอื่น ๆ ไม่ปรากฏว่าชมขนตา
เมื่อชมความงามของส่วนประกอบในใบหน้ามักจะชมกันแต่หน้าผาก คิ้ว ตา จมูก แก้ม
ปาก ฟัน และคาง นอกจากนี้ในลิลิตเพชรมงกุฎแล้วมีการกล่าวถึงขนตาในบทชมโฉมเพียง
แห่งเดียว คือในกาพย์ห่อโคลงนิราศธารโศกของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร มีความว่า

ชมน้องสองในยนา

แลมาชายจะลายอารมณ์

เพราพริ้มยิ้มตากม

เป็นมันเคลือบเหลืองแสงาม

¹ สมุทรโฆษคำฉันท์ (พระนคร : กรมศิลปากร, 2503), : หน้า 77.

พระเอกเอาแบบอย่างมาจากบทชมโฉมนางเอกนั่นเอง เมื่อสรุปข้อสังเกตทั้งสองประการนี้เข้าด้วยกัน ทำให้ตีความได้ว่า บทชมโฉมแบบที่ชมความงามของส่วนต่าง ๆ ของร่างกายนี้เป็นการถ่ายทอดความงามซึ่งเป็นนามธรรม มิใช่ความเป็นจริง กวีไทยมิได้ต้องการพรรณนาให้ผู้อ่านสามารถมองเห็นพระเอกหรือนางเอกอย่างที่เป็นตัวตนจริง ๆ มีลักษณะท่าทางอย่างนั้นอย่างนี้ แต่ต้องการให้ผู้อ่านได้รู้สึกถึงความงามชนิดที่รับรู้ได้ด้วยใจ มิใช่มองเห็นด้วยตา ต้องการให้ผู้อ่านที่อ่านบทชมโฉมดังกล่าวแล้วรู้สึกได้ว่าพระเอกหรือนางเอกคนนั้นเป็นผู้ที่มีความงามมาก มิใช่ต้องการให้คิดภาพให้เห็นจริง ๆ ว่า พระเอกหรือนางเอกคนนั้นมีดวงตาเป็นอย่างไร จมูกเป็นอย่างไร ปากเป็นอย่างไร คิ้วเหตุนี้เอง บทชมโฉมในวรรณคดีเรื่องต่าง ๆ จึงมีข้อความทำนองเดียวกัน ไม่ว่าจะใช้ชมหญิงหรือชาย จะมีผิดแปลกแตกต่างกันไปบ้างก็เป็นการยกย้าหาข้อเปรียบเทียบให้แปลกออกไป มิใช่วิธีพรรณนาให้ผู้อ่านเห็นภาพใ้คิดว่าคนคนนั้นมีลักษณะเช่นนั้นจริง ๆ

ข. การชมโฉมโดยเปรียบเทียบว่างามเหมือนกับสิ่งที่ได้ชื่อว่างาม เช่น เปรียบเทียบว่างามเหมือนเทพ ผู้อ่านมีความรู้ความเข้าใจอยู่แล้วว่าเทพมีความงามล้ำเลิศเกินกว่ามนุษย์ เมื่อเปรียบเทียบมนุษย์คนใดว่างามเช่นนั้น ผู้อ่านก็เข้าใจได้ว่ามนุษย์ผู้นั้นจะต้องมีรูปโฉมงดงามมาก ลิลิตเพชรมงกุฎใช้กลวิธีนี้ทั้งในบทชมโฉมพระเอกและบทชมโฉมนางเอก ตีเปรียบเทียบนางเอกว่างามเหมือนนางอัปสร ดังมีข้อความว่า

ภบาลบพิตรคอย	โฉมสมร
งามเจื่อนเจกอัปสร	สุหฺลา ¹

ลักษณะการชมดังกล่าวคล้ายคลึงกับที่ปรากฏในลิลิตพระลอซึ่งชมโฉมพระเพื่อนพระแพงไว้ว่า

¹ ข. เจ้าพระยาพระคลัง (หน), เรื่องเดิม. หน้า 99.

โคมสองเหมือนหยาดฟ้า	ลงดิน
งามเงื่อนอัปสรอินทร์	สู่หล้า ¹

จะเห็นได้ว่า นอกจากความคิดตรงกันแล้ว ถ้อยคำก็ยังคล้ายกันมาก เจ้าพระยาพระคลัง (หน) คงจะได้ความคิดในการชมเชยนี้จากลิลิตพระลอ

ส่วนการชมโคมพระเอกนั้น เปรียบเทียบกับเทพเจ้า มีความว่า

พระเอี่ยมโอภาสพื้น	ภูวดล
ดูจอินทรจากอำพน	สู่หล้า
ถาสรียคำกล	จากรถ มาถา
ถาวาจันทร์แจ่มฟ้า	จากฟ้ามาดิน ²

คือเปรียบว่างามดจพระอินทร์เสด็จจากฟากฟ้ามาสู่โลกมนุษย์ เมื่อชมเชยนี้แล้ว ผู้ชมก็เกิดสงสัยใจว่า หรือว่าจะเป็นพระอาทิตย์เสด็จลงมาจากรถทรงของพระองค์ และยังคงคิดไม่แน่ใจต่อไปอีกว่า อาจจะเป็นพระจันทร์ซึ่งทอแสงสว่างอยู่บนฟากฟ้าเสด็จมาสู่โลกก็ได้

การเปรียบเทียบทำนองนี้มีอยู่ในลิลิตพระลอ ดังมีความว่า

รอยรูปอินทร์หยาดฟ้า	มาอ่องค์ในหล้า
แหล่งให้คนชม	แลถา

¹ พระวรวาทย์พิสิฐ, คู่มือลิลิตพระลอ, หน้า 24.

² เจ้าพระยาพระคลัง (หน), เรื่องเดิม, หน้า 79.

ซึ่งมีความว่า ขอรูปรูปพระอินทร์ลงมาจากฟ้า มาแสดงองค์ในที่นี้แผ่นดินนี้เพื่อให้
 คนชม¹ แต่ลิลิตพระลอกล่าวเปรียบเทียบกับพระอินทร์เพียงองค์เดียว จึงเห็นได้ว่า
 เจ้าพระยาพระคลัง (หน) คงจะได้ความคิดในการชมโฉมพระเอกจากลิลิตพระลอว่า
 ผู้ชมเห็นแล้วเกิดความไม่แน่ใจว่าจะได้เห็นพระอินทร์เสด็จลงมาจากสวรรค์หรือไม่ แล้ว
 ใช้ความคิดของตนขยายความต่อไปอีก โดยเปรียบเทียบไปถึงเทพอีกสององค์ คือ
 พระอาทิตย์กับพระจันทร์ นับว่าเป็นการนำเอาความคิดที่มีผู้คิดไว้แต่เดิมมาแต่งเติมด้วย
 ความคิดของตนเองให้ดีขึ้น

ค. การชมโดยแสดงความรู้สึกของเพศตรงข้ามที่มีต่อความงามนั้น กลวิธี
 ชมโฉมที่ได้ผลอีกวิธีหนึ่งคือ แสดงความรู้สึกของผู้อื่นที่มีต่อความงามนั้น ดังเช่น ใน
 สมุทโฆษก้านท์ ให้พระโพธิ์ชมความงามของพระสมุทโฆษ แต่การที่ให้คนเพศเดียวกัน
 มาชมความงามกันเองนั้นน่าจะไม่ได้ถูกต้องตามหลักจิตวิทยาสมัยใหม่ที่ว่า ความงามของมนุษย์
 ย่อมดึงดูดเพศตรงข้าม ความงามที่ดึงดูดใจคนได้ทั้งสองเพศต้องเป็นความงามที่มีใช้ความ
 งามของมนุษย์ เช่น ความงามของพระพุทธรูป ซึ่งมีจุดประสงค์จะให้ต้องใจผู้ดูทั้งหญิงและ
 ชาย เจ้าพระยาพระคลัง (หน) คงจะมีความรู้ความเข้าใจในเรื่องนี้ จึงชมโฉมเจ้าชาย
 เพชรมงกุฎโดยกล่าวถึงปฏิกิริยาที่หญิงทั้งหลายมีต่อความงามของพระองค์ว่า

... หญิงแลหลังล้นนอน กล่าวกลลลอนซันอ้าง ชมโฉมหน่อกษัตริย์สร้าง
 รูปท้าวไคเทียม พอนา

.....

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ พระวรเวทย์พิสิฐ, คู่มือลิลิตพระลอ, หน้า 12.

ควรเป็นบันโลก้า	เลิศกษัตริย์
สมสรangk์นกรอค์	แอมเฝ้า
เฉลิมกามพฐสวัสดิ์	สังวาส แลพอ
แม่วานางโคเกล้า	คลาดแล้วเมื่อมรณ ¹
ผู้นกรนาริศหรั ²	ชมโฉม
หวังระคัษฤาตีโลม	ดูท้าว
จบทวยเทพราชภูโรสร-	มบัคเสนห พระนา
หญิงบรราชฉิมหยาว	วุ่นว่าสวามี ³

สรุปใจความได้ว่า บรรดาหญิงทั้งหลายในเมืองนั้นต่างหลงใหลในรูปโฉมของพระองค์ พระราชชมพระโฉมและปรารถนาจะได้เป็นชายาคู่ด้วยกันทั้งนั้น แม้แต่หญิงที่มีสามีแล้ว เมื่อได้เห็นพระองค์ก็อควุ่นวายใจไม่ได้

วิธีการชมโฉมนี้ปรากฏในผลงานของกวีรุ่นหลังด้วย เช่น ในบทละครอิเหนา พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เมื่อออกฉากรรณก็ตี บันหยีก็ตี เข้าเมืองกาหลัง มีประชาชนชายหญิงมาเฝ้าชมโฉมแซกเมืองอยู่แน่นสองข้างทาง เมื่อออกฉากรรณเข้าเมืองนั้นเป็นที่คองใจหนุ่ม ๆ มาก เป็นพิเศษถึงกับชมว่า

¹ เจ้าพระยาพระคลัง (หน), เรื่องเดิม, หน้า 79.

² น่าจะเป็นคำว่า "หรั" คือ โทโทษของ "ร่า"

³ คัดจากต้นฉบับตัวเขียน.

ที่พวกชายหนุ่มหนุ่มจวนรจจา
จะอยู่เกล้าเฝ้าชมภิรมย์ใจ

ถ้าแม่หาภรรยาอย่างนี้ได้
มิให้จากห้องสีกนาที่¹

ครั้นเมื่อวันหทัยเข้าเมืองบ้าง ก็มีคนมาคุดหนาแน่นเช่นเดียวกัน แต่พวกที่หลงรูปโฉม
บันหทัยมากถึงกับมีเรื่องทมิเถียงกันคือ เหล่าพวกผู้หญิงที่ว่า

นางคนคิดรักอ้อกวนใจ
ผู้หญิงเถียงกันอึ้งมี
บ้างว้ายักหยอกคนนั้น

ถึงมีตัวก็ไค่ทีกัน
ซึ่งคือบันหทัยที่คมสัน
บ้างเถียงกันว้ายักหยอกตัว²

จะเห็นได้ว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงเข้าใจจิตวิทยาของผู้หญิง
ชายดีเช่นกัน ความคิดดังกล่าวนี้เรียกได้ว่าเป็นความคิดแบบสมัยใหม่ ซึ่งเริ่มมีมาตั้งแต่สมัย
ของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) แล้ว

ง. การชมโฉมด้วยการแสดงว่ามีกำรแต่งเพลงชมโฉมขับร้องกันทั่วไป
กวีวิธีนี้มีต้นเค้ามาจากลิลิตพระลอซึ่งมีจุดเริ่มเรื่องราว เพลงขับชมโฉมพระลอแพร่หลายไป
ยังเมืองต่าง ๆ รวมทั้งเมืองสรอง ทำให้พระเพื่อนพระแพงหลงรัก จึงเกิดเรื่องราวต่าง ๆ
ขึ้น เจ้าพระยาพระคลัง (หน) คงจะเห็นว่าเป็นกวีวิธีในการชมโฉมที่วิธีหนึ่ง จึงนำมาใช้
ในลิลิตเพชรมงกุฎ ในบทชมโฉมพระเอก มีความว่า

หัวรู้อีขับร้อง ชมโฉมเขาวราชพร้อง
เพรียกพร้องเย็นขอ³

¹ [พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย], บทละครเรื่องอิเหนา (พระนคร :
องค์การฯ ของกรุงสฎา, 2498), หน้า 643.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 666.

³ เจ้าพระยาพระคลัง (หน), เรื่องเดิม, หน้า 80.

แต่ก็กล่าวไว้เพียงสั้น ๆ ไม่ได้กับเน้นเรื่องขับเพลงขอพระโฉมอย่างลิลิตพระลอ เพราะไม่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ที่จะดำเนินต่อไป แสดงให้เห็นว่า เจ้าพระยาพระคลัง (หน) เป็นผู้ที่รู้จักความพอเหมาะพอควร รู้จักคัดแปลงใช้ความคิดที่ได้มาจากผู้อื่น เฉพาะในขอบเขตที่ควร มิใช่เป็นการลอกเลียนแบบเสมอไป

เมื่อพิจารณากลวิธีที่เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ใช้ในบทพรรณนาชมโฉมแล้วจะ เห็นได้ว่า เจ้าพระยาพระคลัง (หน) มิใช่กวีประเภทที่ชอบพรรณนายืดยาว ท่านใช้วิธี พรรณมาสั้น ๆ แต่หากกลวิธีพลิกแพลงต่าง ๆ มาใช้ถึง 4 แบบด้วยกันเพื่อมิให้ซ้ำซากจำเจ กลวิธีต่าง ๆ นี้แม้ว่าบางอย่างจะเป็นของที่มีอยู่เดิมก็มิได้เป็นการลอกเลียนแบบตรง ๆ จะต้องมีการสอดแทรกความคิดอันเป็นของใหม่หรือมีการดัดแปลงให้เหมาะสมเสมอ

3.2.1.2 บทสรรเสริญทรงเครื่อง คือ ข้อความที่กล่าวถึงการอาบน้ำและ แต่งตัวของตัวละคร ก่อนจะทำการอย่างใดอย่างหนึ่ง มีจุดประสงค์จะแสดงความงามของ ตัวละครเมื่อแต่งตัวเต็มที่ เริ่มด้วยการกล่าวว่าตัวละครอาบน้ำ เสร็จแล้วมาแต่งตัว พรรณาเสื้อผ้าที่สวมแต่ละชิ้นซึ่งมีลักษณะเป็นเครื่องละคร กล่าวคือ ประกอบด้วยสนับเพลา ภูษา รัตพัศตรหรือบันเหนง ชายไหว ชายแครง ฯลฯ แล้วสวมเครื่องประดับประเภท สังวาล ตาม ทับทรวง ทองกร พาทริศ ชำมรงค์ มงกุฏ ฯลฯ เสร็จแล้วจะชมความงาม ของตัวละครเมื่อแต่งตัวเต็มที่แล้ว ซึ่งส่วนใหญ่จะชมโดยเปรียบเทียบวางคางามเหมือน เทพคาหรือสัตว์ที่มีความสง่างาม บทสรรเสริญทรงเครื่องนี้กล่าวได้ว่าเป็นความคิดของไทย แท้ ๆ ไม่ได้ลอกเลียนแบบมาจากผู้อื่น เนื่องจากไม่มีปรากฏในวรรณคดีของชาติอื่นเลย และสะท้อนลักษณะนิสัยของคนไทยที่นิยมการอาบน้ำเพื่อคลายร้อน

ความคิดเกี่ยวกับการแต่งบทสรรเสริญทรงเครื่องนี้จะเริ่มมีขึ้นตั้งแต่เมื่อใดไม่ ทราบได้ แต่เท่าที่มีต้นฉบับอยู่ปรากฏในลิลิตพระลอเป็นเรื่องแรก มีชื่อที่นำสังเกตว่าบท สรรเสริญทรงเครื่องนี้มีชื่ออยู่ในวรรณคดีร้อยกรองของไทยเพียง 2 ประเภทเท่านั้น คือ

วรรณคดีประเภทลิลิตและวรรณคดีประเภทกลอนบทละคร นอกจากนั้น ลักษณะการใช้ก็แตกต่างกันไปตามลักษณะคำประพันธ์ ถ้าเป็นวรรณคดีประเภทลิลิต จะใช้บทสรรสรงทรงเครื่องกับตัวละครเอกฝ่ายชายหรือพระเอกเท่านั้น และใช้เฉพาะในโอกาสสำคัญที่ตัวละครจะต้องแต่งตัวงดงามเป็นพิเศษ เป็นต้นว่า การเตรียมตัวเข้ากระบวนทัพใหญ่ ดังนั้น ลิลิตเรื่องหนึ่ง ๆ จะมีบทสรรสรงทรงเครื่องอยู่เพียงหนึ่งหรือสองตอนเท่านั้น ส่วนในวรรณคดีประเภทกลอนบทละครนั้น ความนิยมแต่งบทสรรสรงทรงเครื่องมีอยู่มากกว่าวรรณคดีประเภทลิลิต ใช้กับตัวละครที่อยู่ในระดับกษัตริย์หรือเชื้อพระวงศ์ทุกตัว รวมทั้งตัวละครหญิงด้วย โอกาสที่ใช้ก็มากกว่าแทบจะเป็นว่าก่อนตัวละครจะทำการอะไรอย่างหนึ่งก็ต้องมีบทสรรสรงทรงเครื่อง แม้แต่การกระทำซึ่งไม่สำคัญนัก เช่น การเสด็จประพาสสวน การเสด็จออกวาราชการ หรือการขึ้นเฝ้าพระราชอา จนคล้ายกับว่าบทสรรสรงทรงเครื่องเป็นลักษณะประจำอย่างหนึ่งของคำประพันธ์ประเภทนี้

บทสรรสรงทรงเครื่องในลิลิตเพชรมงกุฎแต่งเป็นคำประพันธ์ประเภทราย มีอยู่ 2 ตอน เป็นบทพรรณนาการแต่งองค์ของเจ้าชายเพชรมงกุฎทั้งสองตอน ตอนแรกเป็นการแต่งองค์ก่อนเสด็จออกจากเมืองไปประพาสป่า ตอนที่สองเป็นการแต่งองค์ก่อนจะเสด็จไปหานางประทุมวดี ข้อความแต่ละตอนไม่ยาวนานนัก แต่ก็ทำให้เกิดภาพพจน์ เช่น "ทับทรวงพรายพลอยเพชร แสงตรักเจริญสองฟ้า มงกุฎคาควรเมือง ชำมรงค์เรืองวาวแวบ..."¹ คำคุณศัพท์ที่มาช่วยอารมณ์เหล่านี้ เช่น "พราย" "ตรักเจริญ" "เรืองวาวแวบ" ตลอดจนคำเปรียบเทียบกับ เช่น "สองฟ้า" "คาควรเมือง" ทำให้ผู้อ่านรู้สึกได้ว่าวัสดุแต่ละชิ้นมีค่าสูงและมีความสวยงามแพรวพราวเพียงใด นอกจากนั้น เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ยังเลือกใช้คำที่มาประกอบในแต่ละวรรคให้มีเสียงไพเราะรื่นหู เล่นสัมผัสพยัญชนะ เช่น

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 111.

"...ผ้าทิพย์ทาบเถือกทอง แก้วก่องแกมกายูจน์ สร้อยสังวาลวิไลเลิศ ทับทรวงเพชร-
เพชรพราย ขำมรงค์รายพาทุรงค์ มงกุฎจรัสจรูญเรือง แสงมลังมเลื่องทอตา..."¹
เป็นต้น ทำให้ผู้อ่านเพลิดเพลินไปกับสำนวนคำประพันธ์อีกโสดหนึ่งด้วย

3.2.1.3 บทชมกระบวนทัพ คือ บทพรรณากองทัพของพระราชารหรือ
เจ้าชายในการเสด็จประพาสหรือกรศึกสงคราม จะพรรณนาโดยละเอียดความกองทัพนั้น
ประกอบด้วยหมู่พลพวกใดบ้าง อาวุธอะไรบ้าง ทหารี่ของไพร่พลในกองทัพเป็นอย่างไร
ส่วนใหญ่จะกล่าวถึงจตุรงค์เสนา คือ พลช้าง พลม้า พลรถ และพลเดินเท้า แล้วพรรณนา
ขบวนของจอมทัพ อันได้แก่รถทรง หรือช้างทรง พร้อมด้วยเครื่องสูงต่าง ๆ มักจะมีข้อ
ความเปรียบเทียบพระราชาผู้เป็นจอมทัพกับเทพเจ้า หรือกษัตริย์ผู้มีชื่อเสียงในสมัยโบราณ
เช่น สมุทโรฆคาคันท์เปรียบเทียบพระสมุทโรฆฆวางามเหมือนพระอินทร์ ลิลิตเพชรมงกุฎ
เปรียบเทียบว่าพระเพชรมงกุฎคราวกับพระอนิรุทธ เป็นต้น บทชมกระบวนทัพนี้ปรากฏใน
วรรณคดีประเภทที่มีเนื้อเรื่องเกือบทุกเรื่อง มีจุดประสงค์จะแสดงความศักดิ์สิทธิ์เข้มแข็งของ
เหล่าไพร่พลในกองทัพและความยิ่งใหญ่ของกระบวนทัพ

บทชมกระบวนทัพเป็นการวาดภาพด้วยถ้อยคำ เช่นเดียวกับบทชมโคมและบทสรรเสริญ-
ทรงเครื่อง แต่มีข้อที่นำสังเกตความชมกระบวนทัพไม่มีแบบแผนแน่นอนที่กวีรุ่นเก่าใช้แล้ว
กวีรุ่นใหม่ใช้ตามกันต่อมา ผู้แต่งมีอิสระในการใช้จินตนาการของตนวาดภาพกองทัพให้ยิ่งใหญ่
เท่าใดก็ได้ มีลักษณะอย่างไรก็ได้ จึงนับว่าเป็นบทพรรณนาที่แสดงความสามารถในการแต่ง
คำประพันธ์และจินตนาการของผู้แต่งได้ดีกว่าบทชมโคมและบทสรรเสริญทรงเครื่อง / บทชม
กระบวนทัพของลิลิตเพชรมงกุฎมีข้อความว่า

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 81.

พิศพลโสภาสเพียง	อนิรุติ
กริศจิตรวงควาธิ	แควนกลา
ประกาศพนมคีชรสด	โสภาคย์
อริราชชยาคปราว	กลอกเกลือกแล้วตาย

เคลื่อนขยับพยับหยาตร จากเวียงราชแรมวัง โห่ประนังสำเปียง
 เดีียงสนั่นเนียรนาท ลันของคาคประโคมกลอง โบกธงทองเอาชัย
 กริพลไกรคัมภัง หมุคชคังคุดแสดง หมุคชแขงแทกรสลอน งางามงอน
 ทองรัตน หมุกกันฐัศว์เลิศลอบ เชื้อสินธพสรพรพสม เครื่องอคมความาศ
 เปาะอานสะอะากเอี่ยมเอก พูจเรขพริ้งพรวย กัดเม็ดสายถื่อถนัด
 พานหน้ารักษานหลัง รัคคอกบังเหียนเทศ คุวิเศษนภณงาต
 นายแผนผาคขับชยัน กุมเกาทันพพานทอง ชับโคยลบองบาทพยาง
 พางจะเห็จเห็นทะยาน รานเริงหาญเหี่ยมห้าว ฝัเท้าเหี่ยมม้าแมน
 สู้ศึกแสนมิขาม เข้าสงครามบมิย่อ ไลลุยคอค้วยเคช เคยไซเยศ
 หลายทา ฟาชำนาญในณรงค์ กับรถทรงอองเอี่ยม เเทียมและสินธพทะยาน
 สารถิชาญขับชยัน กงธนูยันคุดหาญ กงกำกาญจนปรีคแปรกั งอนสลอนแอก
 อานเสลา คมวงเพลาไบบัง รัตนบัลลังก์เลิศล้ำ บะบกพรายเพคาน
 คารากาญจโนภาส จัตรมขมาศเลื่อมเหลืออง ซอฟ้าเรื่อบราดี
 พาสกริสะคังเคน คุตั้งแผนไพบูลย์ นภคูลสวมพรหมพักตร์ คิตรศักสัทการ
 แสงประสานสุริยง คุจรตทรงทินกร เขจรจากเหลี่ยมไศล ฝ่ายพลไกร
 งามแ่ง เคียงคุดแห่เป็นชนัด ธงชัยฉัตรคาตาม พร้อมเครื่องราชสำหรับ
 สองข้างสรรพรัดแข่ง รดคังแขงรดกัน เดีียงสนั่นนฤนาท ของกลอง
 กาจกาหล เพียงภูวคลดาลทรค พลอึ้งอुकุทยชยง ลวงแถวทงเกื่อนกว้าง¹

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 82-3.

ในด้านความไพเราะของคำประพันธ์ เจ้าพระยาพระคลัง (หน) เลือกใช้คำได้ดี ทั้งในด้านเสียงและความหมาย เช่นเดียวกับบทละครสรวงเครื่องและบทพรรณนาอื่น ๆ แต่ลักษณะเด่นที่ควรแก่การยกย่องของบทชมกระบวนทัพพม่าก็คือ ความมีชีวิตจิตใจของบทพรรณนาซึ่งให้ทั้งภาพที่เคลื่อนไหวและเสียง ผู้อ่านจะรู้สึกเหมือนกับยืนชมวีรชบวนทัพของเจ้าชายเพชรมงกุฎเคลื่อนผ่านไปตามลำดัด แต่ละครางของชบวนให้ความประทับใจต่าง ๆ กัน ข้อความในโคลงบทพม่าคือภาพนิ่งของกองทัพทั้งหมดในขณะที่เตรียมพร้อม ข้อความในร่ายคือภาพที่เคลื่อนไหว เมื่อกองทัพเริ่มเคลื่อนออกจากที่ผู้อ่านก็ได้ยินเสียงโห่ร้องเอาชัยและเสียงประโคมอันกึกก้องของฆ้องกลอง และได้เห็นธงทองโบกสะบัดอยู่ไปมา ชบวนแรกที่เคลื่อนมาสู่สายตาคือชบวนช่างซึ่งสวมเครื่องประดับงดงาม ทอไปเป็นชบวนมาซึ่งประดับเครื่องเต็มทีสวยงามยิ่ง ท่วงท่าของมาแต่ละตัวคึกคะนอง แสดงความร่าเริง "อาจหาญอย่างมาที่เจนนี" ต่อจากนั้นผู้อ่านก็ต้องตื่นตาตื่นใจไปกับชบวนรถทรงซึ่งสวนประกอบต่าง ๆ สลักเสลางดงามวิจิตร ส่วนที่เป็นทองสะท้อนแสงตระวันวาวาบประหนึ่งว่าเป็นรถทรงของพระอาทิตย์ แล้วก็ถึงเหล่าพลทหารซึ่งคึกคักด้วยเสียงฆ้องกลองอีกครั้งหนึ่ง เสียงตีเท้าของทหารจำนวนมากมายืดลือคณานับทำให้รู้สึกเหมือนกับว่าแผ่นดินจะถล่มทลายไป

บทพรรณนาความงามในลิลิตเพชรมงกุฎแม้จะปีเพียงไม่กี่ตอน และแต่ละตอนไม่ยาวนานก็เห็นได้ชัดว่าเป็นข้อความที่แต่งขึ้นอย่างประณีต คือ ไพเราะทั้งเสียงและดีทั้งความหมาย แต่สิ่งที่ควรแก่การสนใจเป็นพิเศษ คือ กลวิธีในการเสนอภาพหรือความคิดของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ซึ่งสามารถชักจูงให้ผู้อ่านเห็นภาพพจน์คล้อยตามไปได้เป็นอย่างดี กลวิธีเหล่านี้แม้ว่าบางอย่างจะเป็นของที่มีมาแต่เดิม แต่การนำมาใช้ให้กลมกล่อมความตั้งใจนั้นจะต้องอาศัยความสามารถในเชิงกวีไม่น้อย ซึ่งเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ก็ได้พิสูจน์ให้เห็นแล้วว่าท่านมีอยู่มากพอสมควรทีเดียว

3.2.2 บทพรรณนาชมธรรมชาติ บทพรรณนาในลิลิตเพชรมงกุฎที่จัดเข้าอยู่ในลิลิตเพชรมงกุฎที่จัดเข้าอยู่ในประเภทนี้ คือ บทพรรณนาความงามของป่าเขา พันธุ์ไม้ และสัตว์นานาชนิด ทั้งสัตว์บก สัตว์น้ำ และนก

บทพรรณนาชมธรรมชาติ คือ ข้อความที่พรรณนาฉากในเรื่อง เมื่อกล่าวในเรื่องไปถึงตอนที่ตัวละครเดินทางไปในป่าก็เดินเที่ยวเล่นในสวน หรือกำลังล่องเรืออยู่ในทะเลก็ การบอกเพียงว่าอยู่ที่ไหนยอมไม่ทำให้ผู้อ่านเห็นจริงตามไปได้ กวีจึงใช้วิธีให้ตัวละครพรรณนาสิ่งที่ตนพบเห็น เช่น ถ้าตัวละครกำลังเดินทางอยู่ในป่าก็จะชมพันธุ์ไม้นก สัตว์ป่าชนิดต่าง ๆ เพื่อให้ผู้อ่านเห็นภาพคล้อยตามไปด้วย อย่างไรก็ตาม กวีมิได้ถือเอาความสมจริงหรือความถูกต้องเป็นหลักสำคัญในการแต่งบทพรรณนาชมธรรมชาติ กล่าวคือ กวีจะไม่กังวลกับข้อเท็จจริงที่ว่าภูมิประเทศอย่างนั้น ๆ ควรจะมีสัตว์อะไรบ้าง พืชอะไรบ้าง แต่จะถือความพอใจของตนเป็นใหญ่ กวีมีสิทธิที่จะกล่าวถึงสิ่งใดก็ได้ตามที่ตนพอใจ อาจจะกล่าวชมสัตว์ในนิยาย เช่น ราชสีห์ และมังกร อยู่ปะปนกับสัตว์ที่มีอยู่จริง หรืออาจจะนำเอาปลาน้ำจืดมาวางเคียงคู่กับปลาน้ำเค็มก็ได้ ดังนั้น บทพรรณนาชมธรรมชาติจึงไม่มีความเกี่ยวข้องกับเนื้อเรื่องเท่าใดนัก เป็นบทพรรณนาที่แสดงความสามารถของผู้แต่งมากกว่า

แม้ว่าลิลิตเพชรมงกุฎจะเป็นลิลิตที่มีขนาดไม่ยาวนานนักและมีเนื้อหามาก เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ก็มีไต่ละแว่นที่จะแทรกบทพรรณนาชมธรรมชาติไว้เท่าที่มีโอกาส บทพรรณนาชมธรรมชาติในลิลิตเพชรมงกุฎมีถึง 4 ตอนด้วยกัน ตอนแรก คือ ตอนที่พระเพชรมงกุฎเสด็จประพาสป่า พระองค์ทรงชมพันธุ์ไม้นก และสัตว์นานาชนิดในป่านั้น เมื่อพระองค์ทรงไล่ตามกวางไปแล้วหลงทางก็มีบทพรรณนาชมธรรมชาติแทรกอยู่อีกตอนหนึ่ง ตอนที่สาม คือ ตอนที่นางประทุมวดีเสด็จไปสรงน้ำในสระบัวกับบริวาร มีบทชมปลาในสระนั้น ตอนที่สี่ คือ ตอนที่พระเพชรมงกุฎทรงพานางประทุมวดีเสด็จกลับเมืองศรีบุรี มีบทชมป่าระหว่างทางด้วย

ดังได้กล่าวแล้วว่าบทพรรณนาชมธรรมชาตินั้นแท้จริงขึ้นเพื่อแสดงความสามารถของกวี การวิเคราะห์บทพรรณนาชมธรรมชาติจึงจะมุ่งวิเคราะห์จุดประสงค์ของผู้แต่งว่าต้องการจะแสดงความสามารถทางด้านใดบ้าง บทพรรณนาชมธรรมชาติในลิลิตเพชรมงกุฎทั้ง 4 ตอนนี้แบ่งออกตามจุดประสงค์ของการพรรณนาได้เป็น 4 ประเภท คือ

3.2.2.1 การพรรณนาเพื่อแสดงความสามารถในการแต่งคำประพันธ์ เมื่อกวีแต่งบทพรรณนาก็คิดไม่คิดที่จะแสดงฝีมือทางด้านกรแต่งคำประพันธ์ โดยหาวิธีเล่นคำ เล่นสัมผัส แต่งเป็นกลบทหรือควยวิธีอื่น ๆ เพื่อให้เกิดความไพเราะ จนกระทั่งความสำคัญของบทพรรณนาชมธรรมชาติไปอยู่ที่ความไพเราะมากกว่าความเป็นจริง ดังที่ ดร. วิทย์ กิระศรียานนท์ กล่าวไว้ว่า

แต่ในการร้อยกรองข้อพิพจน์ใจของคนที่ได้มาจากธรรมชาติ กวีของเรา มีความนิยมผิดแผกไปจากกวีชาวต่างประเทศโดยมาก คือ เรามุ่งเอาความไพเราะของการประพันธ์ซึ่งเกิดจากการเล่นคำ เล่นอักษรเป็นใหญ่มากกว่าที่จะพรรณนาความเป็นอยู่ของสัตว์และคนไม่ตามความจริง และค้นหาลักษณะพิเศษที่ทำให้ป่าเขาในคำบลหนึ่งผิดกับอีกคำบลหนึ่ง¹

ในลิลิตเพชรมงกุฎมีบทพรรณนาชมธรรมชาติอยู่หลายตอนที่เห็นได้ชัดว่าผู้แต่งมุ่งเอาความไพเราะของบทประพันธ์มากกว่าอย่างอื่น เป็นต้นว่า บทชมไม้บทหนึ่งแต่งเป็นราย ผู้แต่งกล่าวถึงชื่อพันธุ์ไม้หลายชนิด โดยเลือกเอาชื่อพันธุ์ไม้ที่มีเสียงพยัญชนะเดียวกันมารวมอยู่ในวรรคเดียวกันตามระเบียบของกลบทที่เรียกว่าอักษรล้วน ดังนี้

¹ วิทย์ กิระศรียานนท์, วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์ (พระนคร : สมาคมภาษาและหนังสือแห่งประเทศไทย, 2504), หน้า 32.

...พื้นประยงยุงยาง คัดเคาะคางแคเคียน หิงหายเหียน
 ให้งหาค ทอญตาคตางแตว กอกกักแกวเกษกม รังโรกรม
 รวกรัก สีเสียดสักโสกสน... 1

หรือโคลงชมปลาบทหนึ่ง ผู้แต่งพยายามหาคำที่ผันวรรณยุกต์สามัญ เอก โท
 ได้มาบรรจุลงในทวนวรรค เข้าทำนองกลบทที่เรียกว่า อักษรสาม คังนี้

กระแหทองห้องทอง	ชลธาร
ทงเหงเหงหางู	ปากกล้า
แขวงแวงแวงพาด	นิคเพื่อน
ราหูหน้า	เพศเพียงอสรินทร์ 2

บางครั้งผู้แต่งประสงค์จะกล่าวชมว่าป่านนั้นนอกจากจะอุดมสมบูรณ์ด้วยพันธุ์ไม้
 แล้ว ยังมีนกนานาชนิดบินร่อนไปมาหรือจับเกาะอยู่บนกิ่งไม้อีกด้วย แต่เพื่อที่จะให้บทพรรณานี้
 นั้นมีเสียงไพเราะยิ่งขึ้น แทนที่ผู้แต่งจะพรรณนาไปตามที่เป็นจริง ก็ใช้วิธีหาชื่อนกกับไม้ที่ตรง
 กันหรือใกล้เคียงกันมาเข้าคู่กันโดยชมเป็นทำนองว่า นกชนิดนั้นจับอยู่ที่ต้นไม้ชนิดนั้น หรือให้
 นกแสดงอาการปฏิกิริยาที่ใกล้เคียงกับชื่อของตัว เพื่อให้ในแต่ละวรรคมีคำที่มีความหมายต่างกัน
 แต่มีเสียงซ้ำกันหรือใกล้เคียงกันอยู่ด้วยกัน ดังตัวอย่าง เช่น

...เค้าโมงจับโมงหมาย รังนานรายจับรัง ระวังไพรร่อน

ระวังไพโร แอนลมไลลมทวน นางนวลจับขานาง กะลุมภูกรางจับคราวญ
 กระจาบจวนจับพุงจาบ คับคาคาบคาบิน ยางโยฉินจับยาง ยุงพ้อนหางจับยุง

1 คัดจากถนอมมีตัวเขียน.

2 เจ้าพระยาพระคลัง (หน); เรื่องเดิม, หน้า 98 - 9.

ฝูงแก้วจับแก้วปลา กวักกวากวักเรียกคู่ กาลิงสูบลาลิง กาจับกิ่งกานลง
เบญจวรรณวงจับวัลย์ กระสาต้นสูกระดัง อัญชันจับชิงชั้น คัมแคณจับแค
เปล่าแปรจับเปล่าใหญ่ ไผ่จับไผ่เพรียกพร่อง...

การพรรณานกจับไม้วิธีนี้จะไม่คำนึงถึงความสมจริงว่านกชนิดนั้นจะชอบ
จับไม้ชนิดนั้นหรือไม่ หรือขนาดของนกพอเหมาะกะกับไม้ชนิดนั้นหรือไม่ มงเอาความไพเราะ
ประการเดียว นับเป็นบทพรรณนาชมธรรมชาติที่นิยมแต่งกันมากแบบหนึ่ง จะพบได้ในวรรณคดี
ไทยเกือบทุกเรื่อง

3.2.2.2 การพรรณนาเพื่อแสดงความรู้ เมื่อกวีใช้จินตนาการได้อย่างอิสระ
ในการพรรณนาชมธรรมชาติ บางตอนกวีก็จะถือเป็นโอกาสที่จะได้แสดงความรู้เกี่ยวกับชื่อ
พันธุ์ไม้และสัตว์ของคนไทยปรากฏ กล่าวคือ พยายามกล่าวถึงชื่อสัตว์ป่า นก ปลา ต้นไม้ต่าง ๆ
ที่ตนรู้จักให้ได้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ โดยไม่คำนึงถึงความเป็นจริงอีกเช่นกัน/ในลิลิต
เพชรมงกุฎมีบทพรรณนาชมธรรมชาติที่แสดงความรู้ของผู้แต่งอยู่หลายตอน เช่น ตอนชมโขลง
ช้างก็กล่าวถึงช้างตระกูลคิลิปตระกูล ช้างลักษณะดีที่เรียกว่าอานวยพงศ์ อิศวรพงศ์ และ
วิษณพงศ์ ควบ ค้างนี้

...ชมพรรคช้างสิบหมู่ พิศเผือกภูตังสำดี เหมหัดดีศรีสุวรรณ
ประทุมพันตลรรพทั้งกาย สุประคิพรายศรีเมฆ บนทริกเนกคอกกมะมท
คังไคสดคังศรีน้ำ ษารวะเกาล้ำมรกฏ ตามภะศรีสดคังกำพล
เอกกะพันตงาเกี้ยววงอน สังกพันต์บวรศรีสังข ทรงกำดั่งฤทธิรงค์
อานวยพงษ์วิศเวศ อิศวรเทพประไล สกลคชไกรใหญ่หลวง...

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 84 - 5.

² คัดจากต้นฉบับตัวเขียน.

เมื่อชมพันธุ์ไม้ดอก ก็แสดงความรูเกี่ยวกับชื่อพันธุ์ไม้ดอกต่าง ๆ บทชมพันธุ์ไม้
ดอกบทหนึ่ง รวบรวมชื่อดอกไม้ไว้ได้ถึงสิบกว่าชนิด ดังนี้

กรรมนิการการระเกศแก้ว	กาหลง
พฤษชาติลำควนดง	คกค่อม
จำปาปีปประยงค์	หอมกลิ่น มานา
ยี่สุ่นบนนากนอม	กิ่งสร้อยกุ่มสมาลัย 1

บทชมปลาก็กล่าวถึงปลาชนิดต่าง ๆ ไว้มากไม่แพ้กัน ดังนี้

นวลจันทร์จันทร์เมษมา	แมวเสียบ
เนื้อออนนงเขาเคลือบ	สุควา
กริมกรายสวายเพียบ	นาเนก
ทองพุดกอกอ้ายอ่าว	คูกคองแดงตาม 2

โดยเฉพาะบทชมปลานั้น ยังมีกลวิธีพิเศษอีกอย่างหนึ่ง คือ การเอาชื่อปลา
มารวมกันนั้น บางครั้งจะพยายามให้มีความเป็นทำนองซ้ำชั้นหรือเป็นการเล่นคำด้วย เช่น

ย่นตรม้นยาคล้าคล้า	โนชโล
เทพาภาเทโพ	ลาศเตา
หมธอนชวนฉะโค	โคคโลค หนีนา
คางเบื่อนเบื่อนนาเขา	ฝั่งพันโกยันต 3

1 เจ้าพระยาพระคลัง (หน), เรื่องเดิม, หน้า 83 - 4.

2 เรื่องเดียวกัน, หน้า 98.

3 คัดจากต้นฉบับตัวเขียน.

ในบาทที่สองมีการเล่นคำ "เทพา" กับ "พา" และ "เทโพ" บาทที่สามมีการเล่นคำ "ซอน" กับ "ชวน" และ "ชะโค" ส่วนบาทที่สี่เล่นคำ "คางเบื่อน" กับ "เบื่อนหนา"

หมพราหมณวายุพริบพร้อม	หาพรหม
ข้างเหยียบข้างเหยียบจม	แดนเดี่ยว
หลาดหลาดสลัดสลอนสอด	เลียบฝัง
อวยบาทหาไอเบี้ยว	บอกให้หาแส ¹

บาทแรกมีความว่า หมปล่าพราหมณวายุกันไปหาปล่าพรหมอย่างพร้อมเพียงกัน เป็นการล้อเลียนพราหมณ์กับพระพรหมซึ่งเป็นเทพเจ้าสูงสุดองค์หนึ่งของศาสนาพราหมณ์ บาทที่สองล้อชื่อปลาข้างเหยียบว่าข้างเหยียบจม ส่วนบาทที่สี่มีความทำนองว่าปลาอายุมากกับปลาไอเบี้ยว ซึ่งชื่อฟังดูเหมือนคนไม่ปรกติ ชวนกันไปหาหมอ (แส)

กลวิธีพิเศษที่ใช้ในการชมปลานี้แสดงว่าแต่งมีอารมณ์ขันและรู้จักชื่อปลามาก มีใช้อยู่ในวรรณคดีบางเรื่อง เช่น สมุทรโฆษคำฉันท์ มีบทชมปลาตอนหนึ่งว่า

เทโพและชะโคหลาดหลาย แก้มซ่าซ่าชาย
แลไปให้ปล่าหมอก²

กรมหมื่นพิทยาลงกรณทรงนำกลวิธีนี้ไปพัฒนาให้สมบูรณ์ขึ้น โดยนำไปใช้กับบทพรรณนาชมธรรมชาติทั้งหมดในสามกรุงได้อย่างดียิ่ง เนื่องด้วยพระอารมณ์ขันมีอยู่มากมายในพระองค์ท่าน ทำให้บทพรรณนาชมธรรมชาติของสามกรุงมีลักษณะพิเศษที่แปลกไปจากบทพรรณนาชมธรรมชาติในเรื่องอื่น ๆ

¹ เจ้าพระยาพระคลัง (หน), หน้าเดียวกัน.

² สมุทรโฆษคำฉันท์, หน้า 67.

3.2.2.3 การพรรณนาเพื่อแสดงความรู้สึกของตัวละคร ในบางครั้งกวีใช้บทพรรณนาชมธรรมชาติเป็นเครื่องมือในการแสดงอารมณ์ของตัวละคร ในกรณีนี้กวีจะพรรณนาไปในแนวทางที่จะทำให้ผู้อ่านเข้าถึงอารมณ์ของตัวละครนั้น ๆ ได้ เช่น ในลิลิตพระลอ เมื่อนางรินนางโรยเคินทางไปหาปู่เจ้าสมิงพรายนั้น ผู้แต่งพรรณนาว่านางทั้งสองต้องเคินทางไปอย่างอกสั่นขวัญแขวน เพราะในป่าเต็มไปด้วยสัตว์ที่ดุร้าย ครั้นตอนเคินทางกลับ ป่าเดียวกันนั้นกลับกลายเป็นป่าที่นารี้นรมย์ มีแต่สิ่งที่สวยงาม ทั้งนี้ ผู้แต่งต้องการจะแสดงความรู้สึกของนางรินนางโรยว่า เมื่อตอนหาไปนางมีแต่ความไม่แน่ใจว่าจะได้พบกับอะไร จะได้รับการต้อนรับหรือไม่ มีแต่ความกลัว ที่ตัดสินใจมากก็เพราะมีความรักในเจ้านายของตนอย่างถวายชีวิตเท่านั้น เมื่อนางได้รับการต้อนรับจากปู่เจ้าสมิงพรายอย่างดี ทำพระที่รับอาสามาได้สำเร็จ ตอนเคินทางกลับนางทั้งสองมีความสบายใจ ทำให้มองเห็นอะไรสวยงามไปเสียทั้งสิ้น

การพรรณนาชมธรรมชาติแบบนี้นิยมใช้มากในวรรณคดีประเภทนิราศ หรือสำนวนนิราศที่แทรกอยู่ในวรรณคดีประเภทที่มีเนื้อเรื่อง ซึ่งมีใจความสำคัญอยู่ที่การรำพึงรำพันคร่ำครวญถึงผู้เป็นที่รักที่ต้องจากมา เมื่อได้พบเห็นสิ่งใดก็โยงสิ่งนั้นไปถึงสิ่งที่มีจิตใจผูกพันอยู่ การพรรณนาชมธรรมชาติในวรรณคดีประเภทดังกล่าวนี้กวีจะเลือกชมเฉพาะชื่อต้นไม้หรือสัตว์ที่สามารถจะโยงไปถึงนางผู้เป็นที่รัก ความรัก การพลัดพราก และเรื่องในอดีตของตัวละครผู้มีอารมณ์เศร้าเท่านั้น

ในลิลิตเพชรมงกุฎ เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ไม่ได้แทรกสำนวนนิราศไว้คงจะเพราะเห็นว่าเนื้อเรื่องไม่เอื้ออำนวย เมื่อพระเพชรมงกุฎเสด็จออกจากเมืองก็เป็น การเสด็จประพาสป่า มิใช่จากบ้านเมืองไปไกลดังเช่นพระลอหรือพระมหาอุปราชาในลิลิตตะเลงพ่ายอีกทั้งยังมีพระชนมายุน้อย ยังไม่มีพระชายา เมื่อได้พบเจ้าหญิงประทุมวดีก็ไม่มีความคิดที่พลัดพรากจากกันเป็นเวลานานพอที่จะแทรกบทนิราศลงได้ อย่างไรก็ตาม / เจ้าพระยาพระคลัง (หน) คงมีความประสงค์จะแสดงฝีมือในการแต่งบทพรรณนาชมธรรมชาติที่แสดงความรู้สึกของตัวละครไว้ด้วย จึงมีบทชมไม้ในลักษณะนี้อยู่ 2 บท คือ

นางแย้มบานแมงแย้ม	เกศร
เสียวกระสันโอยุ้อร	ออนยิ้ม
ปาริชาติอรชร	เบ็นมง
คุดังโอยุ้อร	เมื่อพระองค์เสนา
เลืบนางเสมออันช้อง	นางพะงา
รักดัง เรียมรักคลา	คลาดร้าง
นมนางคังยุดลา	ถันนาฏ
กามกรรหายให้ช่าง	ท้าววาคะเนิงสมร ¹

ข้อความตอนนี้เป็นตอนที่พระเพทรมงกุฎเสด็จประพาสป่า เมื่อพระองค์ทรงชม
พันธุ์ไม้ก็นึกถึงนางสนม เช่น เห็นต้นนางแย้มก็นึกไปถึงรอยยิ้มของนาง เห็นต้นเลืมมีอนาง
ก็นึกไปถึงเลืมของนาง เป็นต้น

3.2.2.4 การพรรณนาเพื่อแสดงภาพที่เป็นจริง แม้วาทพรรณนาชม
ธรรมชาติในวรรณคดีไทยส่วนใหญ่จะแต่งขึ้นเพื่อจุดประสงค์ต่าง ๆ ดังได้กล่าวมาแล้วใน
3 ข้อข้างต้น ก็มีใ้หมายความว่ากวีไทยไม่สามารถจะพรรณนาภาพธรรมชาติตามที่เป็น
จริงได้ มีคำประพันธ์อยู่หลายชิ้นที่เป็นประจักษ์ระจกเงาส่องให้เห็นภาพความงามตาม
ธรรมชาติโดยตรง ไม่มีสิ่งใดเคลือบแฝง เป็นต้นว่า กาพย์หอโคลงเสด็จประพาสชาร-
ทองแดงของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร กวีที่จะแต่งบทพรรณนาธรรมชาติในลักษณะนี้ได้นั้น
นอกจากจะเป็นผู้ที่เข้าถึงธรรมชาติได้แล้วจะต้องเป็นผู้ที่มีความสังเกตถี่ถ้วนและมี
ฝีปากในการพรรณนาดี ดังเช่น เจ้าชายผู้เป็นขอกกวีพระองค์นั้น

¹ เจ้าพระยาพระคลัง (หน), เรื่องเดิม, หน้า 84.

เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ก็ได้แสดงฝีมือในการพรรณนาประเภทไม้ในลิลิต
เพชรมงกุฎเช่นกัน ตอนหนึ่งเป็นตอนพรรณาสัตว์ป่า มีความว่า

ภูธรเสด็จประพาส หมูจัญบาหนานา นานิกรคลาไคเต้า
ออกจากเหล่าแหล่งตน กลาคพนสนทลือเคียง เลี้ยวเดิมเกิดียง
กลางแปดง บางเริ่งแรงโยนผยอง กาดรลองลับเข้า ระมิง
เนาเยียงคุ หมี่เมนหมปนแปม ลูกนอยแนมแนบข้าง ขางนาวง
ข้างแรม ลูกนอยแกมแลนล่องเชิง ไคถิกเถลิงกวางทราย เคียงฉา
ผายแผนฉา ขลาฟบแปงคอยโค แครร้ายโมหเคี้ยวหนาม ตายเตน
คำมหมหมาย สัตว์หล่ากหลายเหลือตรา ตางคณาเหลือไกร
ชมมฤคิในปากวาง เพลินหญี้ยเจ้าข้าง ชื่นแท้โดยจง ¹

สัตว์ที่พรรณานานี้ล้วนแต่เป็นสัตว์ที่อาจจะพบได้ในป่า อีกทั้งปฏิกิริยาของสัตว์
เช่น เสือขมแย่งตัวอยู่คอยดักตะครบสัตว์อื่น หรือกระต่ายป่าที่กระโดดตามพวกพ้องของมัน
ไป ตลอดจนหมูป่าและข้างป่าที่มีลูกตัวเล็ก ๆ คัดตามไปไม่ห่าง ก็เป็นภาพชีวิตสัตว์ที่แท้จริง
สิ่งที่น่าสนใจในบทพรรณานี้คือ ความสามารถในการจับเอาลักษณะเด่นของภาพตามที่เป็นจริง
มากล่าว ทำให้บทพรรณานี้แม้จะสั้นก็มีชีวิตชีวาโดยสมบูรณ์

บทพรรณานี้ทำให้เห็นภาพพจน์คล้อยตามไปได้อีกบทหนึ่ง คือ บทพรรณนา
ภูเขาที่พระเพชรมงกุฎเดินทางผ่านไป มีความว่า

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 85.

...ผานเข้าของเขาเขียว เหลียวแลสูงจรล่า ยอดน้ำเงื่อมเมฆ
 วิเวกคจักษกรร เป็นของชั้นเชิงผา เหลื่อมสิดาแลพราย คังสี่ระบาย
 ออนอน เงื่อมฉงอนงอกหนอ ย้อยเป็นน้อยยืนยาน มีแถวธารไหลหลัง
 โจรกระทิงพะผา เสียงชลาภิกถัน . คุณเครงครันโครมคฤก
 ลมพัดคึกหวนเขา พฤษาเสลาสูงสวาง... 1

ผู้ที่เคยไปท่องเที่ยวในภูมิภาคที่เป็นป่าเขามาแล้วจะต้องยอมรับว่า บทพรรณานี้
 แม้จะสั้นก็ถ่ายทอดความประทับใจที่ได้จากการไปพบเห็นภูเขาจริง ๆ ไว้ได้เป็นอย่างดี

การที่ผู้วิจัยแบ่งจุดประสงค์ของการแต่งบทพรรณนาชมธรรมชาติออกเป็นข้อ ๆ
 เช่นนี้มิได้หมายความว่าจุดประสงค์เหล่านี้จะอยู่แยกจากกันโดยเด็ดขาด หรือในบทพรรณนา
 บทหนึ่ง ๆ จะมีเพียงจุดประสงค์ใดจุดประสงค์หนึ่งเท่านั้น แท้ที่จริงแล้วบทพรรณนาชม
 ธรรมชาติแต่ละบทมักจะแสดงจุดประสงค์ของผู้แต่งมากกว่าหนึ่งอย่าง เป็นคนว่า บท
 พรรณนาชมธรรมชาติที่มีจุดประสงค์จะแสดงความรู้หรือความรู้สึกของตัวละครก็มีได้ขาด
 เสียซึ่งความไพเราะหรือมีฝีมือในด้านการแต่งคำประพันธ์เสียทีเดียว หรือบทพรรณนา
 ธรรมชาติที่มุ่งจะแสดงความไพเราะ เช่น การพรรณนาแบบให้เห็นจับอยู่ที่ต้นไม้ซึ่งมีชื่อ
 คล้ายกันก็แสดงถึงความรู้ในชื่อพันธุ์ไม้และนกของผู้แต่งไปในเวลาเดียวกันด้วย การแบ่ง
 เป็นข้อข้างต้นก็เพื่อความสะดวกในการวิเคราะห์จุดประสงค์ของผู้แต่งบทพรรณนาชม
 ธรรมชาติเท่านั้นเอง ตัวอย่างที่ยกมาในแต่ละข้อก็คือ ตัวอย่างที่ผู้วิจัยเห็นว่าจุดประสงค์
 ประการนั้น ๆ เด่นกว่าจุดประสงค์ประการอื่น ๆ

¹ คัดจากต้นฉบับตัวเขียน.

เมื่อพิจารณาบทพรรณนาชมธรรมชาติในลิลิตเพชรมงกุฎทั้งหมดแล้ว จะเห็นได้ว่า มีลักษณะต่างไปจากบทพรรณนาชมธรรมชาติในวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ กล่าวคือ บทพรรณนาแต่ละบทมีขนาดค่อนข้างสั้นและมีไต่เน่นที่ความไพเราะของการพรรณนามากไปกว่าวิธีการพรรณนาที่แปลกแตกต่างกันไปเป็นหลายแบบแทบจะไม่ซ้ำกัน/ทำให้สรุปได้ว่า เจ้าพระยาพระคลัง (หน) มีไต่ตั้งใจจะยึดถือวิธีการพรรณนาวิธีใดวิธีหนึ่งเป็นหลักและพัฒนาวิธีการนั้น ๆ ให้สมบูรณ์ หากแต่ท่านเป็นผู้ที่สนใจในวิธีการพรรณนาชมธรรมชาติแบบต่าง ๆ และไต่พยายามรวบรวมไว้ในลิลิตเพชรมงกุฎให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ แทบจะกล่าวได้ว่าวิธีการพรรณนาชมธรรมชาติที่ซ้ำกันในวรรณคดีไทยนั้นไม่มีวิธีใดที่มีไต่ปรากฏอยู่ในลิลิตเพชรมงกุฎเลย ซึ่งแสดงลักษณะนิสัยของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) อย่างหนึ่งว่า ท่านเป็นผู้ที่สนใจศึกษาทดลองวิธีการต่าง ๆ ไม่มีค้อยู่ที่วิธีการใดวิธีการหนึ่งเป็นประจำ ซึ่งคุณลักษณะอันนี้เองที่ส่งเสริมให้ท่านเป็นกวีผู้เชี่ยวชาญในการแต่งคำประพันธ์แทบทุกแบบ ดังที่ทราบกันอยู่

3.2.3 บทพรรณนาความรู้สึก การถ่ายทอดความคิดความรู้สึกของตัวละครให้ผู้อ่านเข้าใจซาบซึ้งไปค้วยนั้นมิใช่เรื่องง่ายนัก วิธีที่จะได้ผลดีที่สุดคือ การให้ผู้อ่านได้ติดตามความคิดและความรู้สึกของตัวละครมาตั้งแต่ต้น การดำเนินเรื่องทุกตอนและเหตุการณ์ทุกอย่างที่เกิดขึ้นในเรื่อง ควรจะมีส่วนช่วยให้ผู้อ่านเข้าถึงความรู้สึกของตัวละครไต่ที่ยิ่งขึ้น วรรณคดีไทยที่เน้นหนักในแก่นความรู้สึกรู้สึกของตัวละคร เช่นนี้มีอยู่ไม่มากนัก ไต่แก่ ลิลิตพระลอ ขุนช้างขุนแผน เป็นต้น แต่โดยทั่วไปแล้ววรรณคดีของไทยจะมุ่งไปที่การเล่าเรื่องมากกว่า ผู้แต่งจะบอกผู้อ่านตรง ๆ ว่า ตัวละครตัวนี้คิดเช่นนั้น ตัวละครตัวนี้รู้สึกเช่นนั้น บางครั้งที่ไม่เห็นว่าจำเป็นต้องบอกก็ไม่กล่าวถึงเลย มีเพียงบางตอนที่ผู้แต่งมีเจตนาจะย้ำความรู้สึกนั้น ๆ ให้เด่นชัดเป็นพิเศษ ก็จะแต่งเป็นบทพรรณนาความรู้สึกสอดแทรกเข้ามาในเรื่องในลักษณะเดียวกับบทพรรณนาความงามหรือบทพรรณนาชมธรรมชาติ คือเป็นบทพรรณนาที่แทรกเข้ามาเพื่อแสดงฝีมือของผู้แต่ง

บทพรรณนาความรู้สึกในลิลิตเพชรมงกุฎมีอยู่ 2 ตอนด้วยกัน ตอนหนึ่งคือ บท
 ความรู้ของพระชนกชนนีของพระเพชรมงกุฎเมื่อทรงทราบว่าพระโอรสหายไป อีกตอนหนึ่ง
 คือ บทแสดงความรู้สึกอาลัยอาวรณ์บ้านเมืองของนางประทุมวดี มีชื่อที่นำสังเกตุว่า บท
 พรรณนาทั้งสองตอนนี้เป็นบทพรรณนาแสดงอารมณ์เศร้าโศก หรือที่มีชื่อเรียกว่า สัลลาบังคพิสัย
 ทั้งสองตอน แสดงว่าเจ้าพระยาพระคลัง (หน) พอใจจะเน้นอารมณ์เศร้ามากกว่าอารมณ์อื่น
 จะเป็นเพราะท่านเห็นว่าอารมณ์เศร้าเป็นอารมณ์ที่ทุกคนเข้าถึงได้ดีกว่าอารมณ์อย่างอื่น หรือ
 จะเป็นเพราะท่านเห็นว่า "การแต่งบทพรรณนาความเศร้าได้ลึกซึ้งกินใจเป็นเรื่องยากกว่า
 บทพรรณนาอารมณ์ชนิดอื่น หรือจะด้วยเหตุผลอันใดไม่มีผู้ใดบอกได้"

บทพรรณนาสองตอนดังกล่าวมานี้ใช้กลวิธีในการพรรณนาแตกต่างกันไป บทพรรณนา
 ความรู้สึกของพระชนกชนนีของพระเพชรมงกุฎนั้น มีความว่า เมื่อทั้งสองพระองค์ทรงทราบ
 ว่าพระโอรสหายไปก็ทรงพระกันแสงจนสลบไป เมื่อทรงฟื้นขึ้นมาก็เสด็จออกตามหาพระ
 เพชรมงกุฎ ระหว่างนั้นก็ทรงคร่ำครวญหาไปต่าง ๆ แต่ในที่สุดก็ไม่พบต้องเสด็จกลับเมือง
 บทพรรณนาก็แบ่งออกได้เป็น 2 ส่วน ส่วนแรกเป็นการพรรณนาความโศกเศร้าของทั้ง
 สองพระองค์เมื่อทรงทราบข่าวร้าย มีความว่า

ฝ่ายสองขีราชไค	สดับสาร
เพียงชีพทำลายลาญ	เทวษา
คจพระยามัจจุราชมานู	รอนสีพ สองนา
เวรบาปกรรมโคอา	อามกลางพันสนอง
สองทรงกำสรคเศร้า	กำสรवल
กรกระหมทรวงครวญ	รำรอนัง
โศกศัลยรำรัฐจวน	นัยนชุม ชลแฮ
เจ็บคังป็นปักคอง	อกทาวทรมาน

บาปเพรงกาลก้อไว้	เวียนยลลาญ
จึงวิบัติบันดาล	คังนี้
แสนทกขทมอกบ้าน	เมรทับ ทรวงนา
ถึงกำหนดกรรมก็	เสนหนันญาแคลน
แสนทกขแสนทเวษรอน	รมทรวง
ออกกระอแคววง	คังใหม่
โศกขบพิทครละลวง	ทกขยิ่ง ทกขนา
เพราะพระเนื้อหนอไท	พอร่างแรมจร
โอ้อรกำพร้าทอ	เคียวจง
หวังทอเจดิมค่าง	แผนหลา
สองหวังฝากชีวง	คตแต่ พอนา
ควรรุหนีไปช้า	ศพนักรเฝ้า
สองเสร์้าสองละห้อย	หิวโหย
โศกสุดกำดั่งโรย	ร่ำร้อง
รันทรวงสะอื้นโอย	อ็คทเวษ
สองราชสลดขยงห้อง	หอนไคสมประที 1

การพรรณนาในตอนนี้เป็นการพรรณนาโดยใช้บทเปรียบเทียบเป็นส่วนใหญ่ โคลงบทแรกเปรียบเทียบว่า เมื่อทรงไคพิ้งชาวร้ายก็ทรงรู้สึกเหมือนถูกพญามัจจุราชปลิดเอาชีวิตรไป โคลงบทที่สองเปรียบเทียบว่าทรงคร่ำครวญร่ำไห้ด้วยความเจ็บปวดดวงพระทัย เหมือนกับทรงถูกศรปักที่พระอระ โคลงบทที่สี่ก็เปรียบเทียบว่าความทุกข์โศกนับแสนเท่า

1. เจ้าพระยาพระคลัง (หน), เรื่องเดิม, หน้า 88 - 9.

ที่มาแยกเผ่าพระทัยอยู่นั้นทำให้ทรงเราร้อนเหมือนหนึ่งมีเพลิงสมอยู่ในพระอุระ บทเปรียบเทียบ เทียบเหล่านี้เป็นกลวิธีที่จะทำให้ผู้อ่านได้รู้สึกถึงอารมณ์ตามที่ เป็นจริงของตัวละคร ทั้งนี้ เนื่องจากว่าการพรรณนาความรู้สึกตามตรง เช่น บอกว่ารู้สึกกระวนกระวายร้อนใจ ไม่ทำให้ผู้อ่านเข้าถึงความรู้สึกนั้น ๆ ใดก็เท่ากับการเปรียบเทียบว่ารู้สึกเหมือนมีไฟสม อยู่ในอก/ กลวิธีการเปรียบเทียบนี้เป็นที่นิยมใช้กันมากในการพรรณนาความรู้สึก ส่วนว่า เปรียบเทียบส่วนใหญ่เป็นส่วนแบบแผน คือ มีการใช้ตามอย่างกันมาจนเป็นที่ยอมรับ ผู้อ่านจะต้องมีความเข้าใจด้วยว่า บทเปรียบเทียบนั้น ๆ มีความหมายว่าอย่างไร บท เปรียบเทียบที่แสดงถึงความทุกข์ความโศกเศร้าในบทพรรณนาที่ยกมานี้ล้วนแต่เป็นส่วน แบบแผนทั้งสิ้น จะพบได้ในวรรณคดีทั่ว ๆ ไป

นอกจากบทเปรียบเทียบดังกล่าวแล้ว สิ่งที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งในบทพรรณนา ตอนนี้เป็น คำรำพันของท้าววิศณุและพระนางประภาทศกรซึ่งมีเนื้อความว่า ทั้งสองพระองค์ ทรงยอมรับว่าการที่ต้องทรงสูญเสียพระโอรสไปครั้งนี้เนื่องมาจากเวรกรรมที่ทำไว้แต่ครั้ง ก่อนนั้นศาลให้เป็นไป แต่ถึงแม้จะทรงคิดได้เช่นนั้น ความรักความอาลัยในพระโอรสก็มิได้ ลดน้อยลงเลย เพราะเป็นพระโอรสองค์เดียว เป็นที่หวังว่าจะได้ฝากฝังไว้ คำรำพัน นี้สะท้อนลักษณะนิสัยของตัวละครไว้อย่างชัดเจนว่าเป็นผู้ที่มียุติแล้ว จึงมีความคิดเกี่ยวกับ เวรกรรมและการฝากฝังไว้ ทำให้เห็นได้ว่าทนายแต่งคือเจ้าพระยาพระคลัง (หน) เป็นผู้ที่มีความละเอียดสนใจแม้แต่เรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ เช่นคำพูดด้วย

บทพรรณนาอีกส่วนหนึ่ง คือ ตอนที่ทั้งสองพระองค์เสด็จออกตามหาพระโอรส มีความว่า

โอดอาวรณ์ถ้า	เดือนเขา
เห็นรับรักพระเยาว์	ยอดแก้ว
เทพาฟ้าซอนเนา	หนแห่ง โคนา
ช่วยช่วยชีพแล้ว	แดงคั้งสรวงถวาย

ฤๅญญายชีพควย	สปรณ
ฉวยฉวยผาคณของฉัน	สัจจ
ฤๅญญาสกรจรัล	พมพระ ฤๅญา
รารวัคกระหวัคหิว	แลนเลื่อยบาคาล
ฤๅญญาพระยาสารเสื่อง	ชิมมัน
เห็นแลนไลแหงพัน	ลูกแกว
ฤๅญญาสรใจฉกรรจ	ชวิกเสียว เสียวฤๅ
แม่วาสูญชีพแลว	ศพนันฤๅญญ ¹

คำรำพันส่วนนี้แสดงความสงสัยว่าพระโอรสสูญหายไปอย่างไร อาจจะถูกเหวคา ซึ่งพอใจในรูปโฉมของพระองค์พาไปซ่อนไว้ หรือถูกครุฑ ฤๅญญาคัดตัวไปยังที่อยู่ของตน หรือถูกสัตว์ที่ร้าย เช่น ช้าง ควายป่า ฉ่าเสี้ยวแล้ว คำรำพันนี้แสดงถึงสภาพจิตใจของ พ่อแม่มยามที่ลูกหายไปได้อย่างที่ว่ายอมคิดไปในทางร้าย จะเห็นได้ว่าลำดับชั้นตอนของความรุนแรงเพิ่มขึ้นทุกที ตั้งแต่เหวคาพาไปซ่อนไว้ ซึ่งยังมีทางจะได้คืนกลับมาด้วยการ ถวายของบวงสรวงได้เป็นที่ถูกใจ ไปเป็นสัตว์ที่มีอำนาจ เช่น ครุฑ นาค ลักตัวไป ซึ่ง อาจจะยังมีหวังว่าพระโอรสยังมีชีวิตอยู่ ไปจนถึงถูกสัตว์ทำร้ายซึ่งจะต้องเสียชีวิตอย่าง แนนอน

กลวิธีแสดงความสงสัยทำนองนี้มีใช้อยู่ในวรรณคดีสมัยก่อนหน้าฉลิศเพชรมงกุฎ บ้าง เช่น สมุทรโฆษคำฉันท์ แต่ใช้ในที่ต่างกัน ไม่ใช้บทรำพันความทุกข์โศก แต่เป็นบท ฉันฉนิม พระโศธีในสมุทรโฆษคำฉันท์เห็นพระสมุทรโฆษบรรทมหลับอยู่ ในตอนแรกก็ไม่รู้จัก คิดไปว่าชะรอยจะเป็นเทพองค์ใดองค์หนึ่ง หรืออมมนุษย์ตนใดคนหนึ่ง ดังนี้

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 91.

พระโพธิ์ศุคาลพิสมัย

ครองศรีเต็มใจ

วาทานนี้ท้าวโคมา

ฤาเทพยนิกรยักษา

ฤาพระกามา

ธีราชฤาจักรี¹

หลังจากคิดว่าจะ เป็นเทพต่าง ๆ อมนุษย์ต่าง ๆ แล้ว ก็สรุปลงท้ายว่าไม่ใช่ใครอื่น คือ เจ้าชายสมุทโรษมนั่นเอง นับว่าเป็นกลวิธีชมความงามที่วิเศษหนึ่ง คือชมว่า งามเหมือนเทพจนทำให้คนสงสัยว่าจะเป็นเทพ กลวิธีนี้อาจจะเป็นต้นเค้าที่มาของบท รำพันในลิลิตเพชรมงกุฎก็ได้ เพราะใช้คำว่า "ฤา" บ่อยครั้ง เช่นเดียวกัน แต่จุด ประสงค์ในการใช้แตกต่างกันไปถ้าเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ใ้แบบอย่างกลวิธีนี้มาจาก สมุทโรษมนั่นจริงก็แสดงให้เห็นว่า ท่านเป็นกวีที่มีความสามารถในการคัดแปลงของเดิม ที่มีอยู่มาใช้ในแนวทางใหม่ ๆ ได้เป็นอย่างดี

บทพรรณนาความรู้สึกอีกตอนหนึ่งในลิลิตเพชรมงกุฎคือ บทแสดงความรู้สึกของ เจ้าหญิงประทุมวดีก่อนจะจากบ้านเมืองของนางไป ความรู้สึกตอนนั้นเป็นความรู้สึกที่ อธิบายได้ยาก มีอารมณ์หลายอย่างรวมกันอยู่ ทั้งเศร้า เสียใจ เสียหาย และอาลัย ซึ่งเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ใช้กลวิธีพรรณนาความคิดของเจ้าหญิงประทุมวดีตามลำดับ ดังนี้

... พระนงรามรำวโยค โศรกถึงสองราชกระษัตริ

ทั้งบริวารคนเรือนทอง ดินพระภักตรมอญเมือง คารารื่องระยับ

แลคัลคล้ายตระกุ่ม เห็นระทมปรางคประสาท อนงคนารถวันฤไทย

¹ สมุทโรษมนั่น, หน้า 71 - 2.

คลั่งใจโลด โลก ออกพระโอษฐ์ไอ้ออก องค์พระชนกชดนี้
 จอมโมลีของลูก พระปล้ำปลุกลูกรักษ หวังสืบศักดิ์ศรีวิวงษ
 ลูกนาหลงดวงกาม พระไต่ความอัปยศ เสียพระยศ
 พระญาติ หัวสกลอนาเขตร พระจึงเนระเพชจากวัง
 รอยเวรหลังลูกแก้ว ไต่สร้างแล้วปางบรรพ ขออภิวันทลาบาท
 สองชिरาษผู้ทรงคุณ จงอยู่สุนทรสวัสดิ์ ในเสวตรจักรราไชย
 ไหนจะได้กลับบังคมบาท โอเสียคายนารถพระสนม
 เคยเชยชมขึ้นภักตร์ บำรุงรักษารำสอน ไปอนาทรสักเวลา
 ครั้งนี้จะนิรารมลีน เสียคายถิ่นราชถาน สวน้อยหยานประเพช
 สรรพพิเศกรกชชาติ คุระคาคายคอกณล อำภณด้วยสระโบกขรณิน
 มีสกณิรารอง เสนาะสนั่นก้องคังคนตรี ทั้งหม่อมมีมาเชยทราบ
 อามละอองสาโรชเรณูवल สนุกเสมอสวนสุราไลย ครั้งนี้จะไกล
 สาราญแล้ว นางรำพันทเวชแล้ว จับน้ำเสียงหวาน ¹

บทพรรณานี้มีลักษณะที่ผิดไปจากบทพรรณาคำความรู้สึกของพระชนกชนนีของ
 พระเพชรมงกุฎ คือไม่มีบทเปรียบเทียบแต่อย่างใด เป็นการแสดงความคิดความรู้สึกตาม
 ตรง แต่ก็ทำให้ผู้อ่านรู้สึกคล้อยตามไปได้ เพราะผู้แต่งสามารถพรรณาคำความคิดของ
 เจ้าหญิงประทุมวดีได้สมจริง กล่าวคือ เมื่อนางหันกลับมามองดูพระราชวัง ก็คิดไปถึง
 พระราชบิดาและพระราชมารดา ซึ่งทำให้ระลึกถึงเรื่องที่ตนก่อไว้ ทำให้ทั้งสองพระองค์
 ทรงได้รับความอับอายและตนเองต้องถูกเนรเทศจากบ้านเมือง จึงกราบถวายบังคมลา

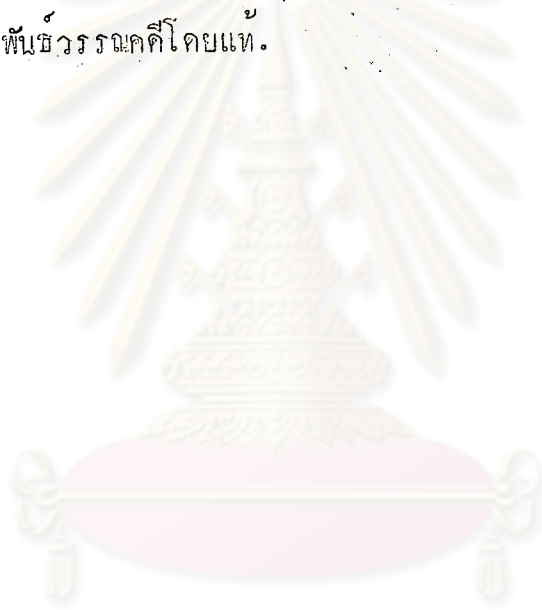
¹ คัดจากต้นฉบับตัวเขียน.

แล้วนึกต่อไปถึง เหล่านางสนมซึ่งคนจะไม่ได้พบเห็นอีกต่อไป รวมทั้งพระราชฐานที่ประทับ แล้วเลยนึกไปถึงที่สำราญที่คนโปรดปรานยิ่งนัก คือสวนอุทยานและสระบัว ซึ่งทำให้ทวนนึกไปถึงความสุขสำราญที่ได้จากที่เหล่านั้น ก่อให้เกิดความอาลัยและความโศกเศร้าจนต้องร้องไห้ออกมา กระแสความคิดดังกล่าวเกิดขึ้นได้จริงกับคนที่อยู่ในสภาพเดียวกับเจ้าหญิงประทุมวดี

เมื่อพิจารณาบทพรรณนาในลิลิตเพชรมงกุฎโดยละเอียดแล้ว สรุปได้ว่าเจ้าพระยาพระคลัง (หน) เป็นผู้หนึ่งที่มีความสามารถในการแต่งบทพรรณนา การใช้คำและสำนวนโวหารอยู่ในเกณฑ์ดี ทำให้ผู้อ่านเห็นภาพพจน์ได้ แต่เมื่อหยิบยกเอาแง่ความไพเราะของบทพรรณนาเหล่านี้มาพิจารณาก็จะพบว่า บทพรรณนาในลิลิตเพชรมงกุฎไม่อาจจะนำไปเปรียบเทียบกับบทพรรณนาในวรรณคดีที่ได้รับยกย่องว่าดีเกินดั่ง เช่น สมุทรโฆษคำฉันท์หรือลิลิตพระลอได้ ทั้งนี้มีสาเหตุบกพร่องของผู้แต่ง หากแต่เนื่องจากห่วงทำนองการแต่งของลิลิตเพชรมงกุฎซึ่งเป็นแบบที่กะทัดรัด การดำเนินเรื่องฉับไว ทำให้บทพรรณนาแต่ละตอนพลอยสั้นและกินความน้อยไปด้วย เปรียบได้กับเครื่องประดับชิ้นเล็กมีลวดลายน้อยย่อมจะงดงามสู้เครื่องประดับชิ้นใหญ่ที่มีลวดลายมากกว่าไม่ได้ แต่การจะลงความเห็นเช่นนั้นช่างผู้แกะสลักเครื่องประดับชิ้นเล็กก็มีมือค้อยกว่าผู้ที่แกะสลักเครื่องประดับชิ้นใหญ่ก็ย่อมไม่ได้เช่นกัน เพราะช่างผู้แกะสลักเครื่องประดับชิ้นเล็กจำต้องวางลวดลายให้เหมาะสมกับเนื้อที่ที่มีอยู่ จะแกะสลักลวดลายให้มากเท่ากับที่ปรากฏอยู่ในเครื่องประดับชิ้นใหญ่ย่อมทำไม่ได้ และเท่าที่ได้แสดงฝีมือไว้ก็ปรากฏว่าช่างผู้นั้นหรือเจ้าพระยาพระคลัง (หน) เป็นผู้ที่มีความสามารถอยู่ไม่น้อยทีเดียว

นอกจากผู้แต่งจะถูกบังคับไว้ด้วยทำนองการแต่งแล้ว เจตนาของผู้แต่งเองก็ปรากฏชัดแจ้งว่า มิได้ใส่ใจในความไพเราะของคำประพันธ์มากเท่ากับกลวิธีที่ใช้ในการแต่งบทพรรณนา จะเห็นได้ว่า ไม่ว่าจะเป็นการพรรณนาแบบใด ผู้แต่งได้พยายามพลิกแพลง

ใช้กลวิธีต่าง ๆ แทนจะไม่ซ้ำกันเสียในการพรรณนาแต่ละครั้ง กลวิธีเหล่านี้บางครั้งก็เป็นการรวบรวมแบบอย่างที่มีมาแต่เดิม บางตอนก็เป็นการดัดแปลงมาจากกลวิธีที่ผู้อื่นเคยใช้แล้ว และบางอย่างก็น่าจะเป็นการคิดกันขึ้นใหม่ เมื่อกลวิธีซึ่งแตกต่างกันทั้งแบบแผนและรูปลักษณะมาอยู่รวมกัน ปัญหาที่อาจจะเกิดขึ้นได้ก็คือ ความขัดแย้งไม่กลมกลืนกันอันจะมีผลให้ค่าประพันธ์นั้น ๆ เสียความเป็นเอกภาพไป แต่ปรากฏว่าลิลิตเพชรมงกุฎไม่มีปัญหาเช่นที่ว่านี้ กลวิธีที่แตกต่างกันเหล่านั้นได้สอดแทรกประสานกันได้เป็นอย่างดีจนผู้อ่านไม่รู้สึกระคายคุด เมื่อเป็นเช่นนี้ก็จะกล่าวได้ว่า เจ้าพระยาพระคลัง (หน) เป็นกวีที่มีศิลปะในการประพันธ์วรรณคดีโดยแท้.



ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย